

LUND UNIVERSITY

Arkeologi och samhälle

Petersson, Bodil; Jennbert, Kristina; Holtorf, Cornelius

2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Petersson, B., Jennbert, K., & Holtorf, C. (Red.) (2009). *Arkeologi och samhälle*. (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°; Vol. 58). Department of Archaeology and Ancient History, Lund University.

Total number of authors:

3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ARKEOLOGI OCH SAMHÄLLE

Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 58

Arkeologi och samhälle

Bodil Petersson, Kristina Jennbert &
Cornelius Holtorf (red.)

Boken är finansierad av Stiftelsen Fil dr Uno Otterstedts fond för främjande av vetenskaplig forskning och undervisning, Magnus Bergvalls stiftelse och Ebbe Kocks stiftelse

Bodil Petersson, Kristina Jennbert, Cornelius Holtorf (red.)
Arkeologi och samhälle
Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet
Lund 2009

COPYRIGHT © Institutionen för arkeologi och antikens historia samt författarna
OMSLAG OCH GRAFISK FORM Stilbildarna i Mölle/Frederic Täckström
OMSLAGSFOTO Kristina Jennbert, 2008
REPRO OCH TRYCK Bokpro AB, Bjärnum/Kristianstads Boktryckeri AB 2009
ISSN 0065-0994
ISBN 978-91-8957-826-5
DISTRIBUTION www.arkeologibocker.se

Innehåll

Arkeologi och samhälle <i>Bodil Petersson, Kristina Jennbert & Cornelius Holtorf</i>	7
”Nä, nu skall jag läsa arkeologi” Arkeologiutbildning i blickfånget <i>Kristina Jennbert</i>	13
Arkeologi i tv Intervju med Mikael Hylin, producent för programserien <i>Utgrävarna</i> <i>Cornelius Holtorf & Bodil Petersson</i>	29
Agenda arkeologi – upplysning, terapi eller moral <i>Jes Wienberg</i>	53
En insikt i synen på arkeologi <i>Mats Engström</i>	65
Arkeologi – frälsning för folket? <i>Anders Högberg</i>	77
Den hälsovådliga resan i tiden <i>Bodil Petersson</i>	97

De olympiska spelen i Athen och antiken <i>Berit Wells</i>	113
Arkeologi – när resan är målet <i>Cornelius Holtorf</i>	125
Författarpresentation	140

Arkeologi och samhälle

Arkeologi fascinerar. Det visar sig inte bara i det stora antalet tv-program och tidningsartiklar om arkeologi utan även i den stora uppslutningen när arkeologer bjuder in till visningar i samband med utgrävning. Utgrävningar leder vidare till kunskap om och förståelse av materiella ting och miljöer från förr. Detta berättande om forna tider, i kombination med människors nyfikenhet på arkeologin som utövning och de resultat arkeologer kommer fram till, bidrar till att ge arkeologin en roll i vår egen tid.

De senare åren har varit omvälvande för humaniora vid universitet och högskolor i Sverige. Studiesystemet har omvandlats för att bättre stämma överens med principer för ett gemensamt europeiskt utbildningssystem. Forskningen och utbildningen i arkeologi är, liksom i många andra humanistiska discipliner, inte högt prioriterad vid landets universitet och högskolor, då satsningar framför allt görs på ämnen som kan bidra med handfast samhällsnyttiga perspektiv och produkter, främst inom teknik, naturvetenskap och medicin. I denna situation, men med vetskapen om att generation efter generation av studenter, forskare och allmänhet väljer att engagera sig i just ämnet arkeologi, är det nödvändigt att undersöka, belysa och analysera arkeologin som fenomen, och diskutera dess olika uttryck. Det handlar om att man kan uppfatta arkeologin som:

- tillmötesgående underhållning
- kommersiellt inriktad upplevelseindustri
- aktivt samhällsredskap
- i allmänhetens tjänst

Det handlar också om att ringa in karaktären på arkeologin som vetenskap, om kunskapens och forskningens villkor idag, och om arkeologin som forskningsfält i vår tid.

Det är även en fråga om vem som äger det förflutna, och vem som äger rätten att kommunicera det förflutna idag, alltså om arkeologins roll i samhället. Arkeologin i sin helhet förutsätter en debatt, där arkeologisk forskning och utbildning är både samtidsberoende och politisk till sin karaktär. Det förflutna är inte bara förflutet. Valet av frågor och forskningsfält är alltid starkt relaterade till frågor som är angelägna i samtiden.

För inte så länge sedan var den vetenskapliga normen att producera värdeneutral kunskap. Idealet var att arkeologiska föremål stod i centrum för objektiv kunskapsproduktion. Idag är innehållet och karaktären på vetenskapen förändrad. Tolkningsperspektiven och deras mångfald ger oss möjlighet att finna flera olika lösningar på ett problem. Kunskapen är tydligare förankrad hos arkeologen och hans eller hennes utgångspunkter.

Samtidigt har den professionella arkeologins samhällsroll förändrats. Arkeologin har länge dominerats av akademisk forskning, men är idag en verksamhet som blir alltmer beroende av faktorer utom akademin. Den allra största delen yrkesverksamma arkeologer ingår idag i den så kallade uppdragsarkeologin som genomför arkeologiska undersökningar och forskning enligt lagstiftningen, styrd av politiska mål och kommersiella villkor.

I den här antologin har vi samlat åtta texter som med skilda

perspektiv belyser temat arkeologins roll i samhället. Boken blev ett av resultaten av ett symposium på temat *Arkeologi och samhälle* som arrangerades i Lund i januari 2006 av redaktörerna till den här boken.

I den inledande artikeln diskuterar Kristina Jennbert struktureringen av den moderna arkeologiutbildningen, med vilka bevekelsegrunder studenter idag söker sig till arkeologiämnet, och hur den faktiska situationen ser ut när studenterna efter avslutad utbildning kommer ut på arbetsmarknaden. I en intervju med producenten Mikael Hylin vid Sveriges Television diskuteras arkeologins roll, räckvidd och framtida möjligheter i tv-mediet utifrån exemplet *Utgrävarna*, en tv-produktion på arkeologiskt tema som sändes i SVT under vintern och våren 2005–2006. I artikeln *Agenda arkeologi – upplysning, terapi eller moral*, diskuterar Jes Wienberg olika syften med att studera det förflutna utifrån ett kunskapsperspektiv, en terapeutisk infallsvinkel och moraliska aspekter. Mats Engström har gjort en studie av allmänhetens syn på arkeologin, och i sin artikel presenterar han några av sina resultat. Anders Högberg tar upp frågan om arkeologi som frälsning för folket utifrån senare års stora intresse för det förflutna, främst stenåldern, som förebildlig i samband med frågor som rör hälsa, mat och motion. Bodil Petersson diskuterar hur tidsresor i form av engagemang i det förflutna leder till en längtan efter en förflyttning till andra tider, och hur detta ofta har uppfattats som ohälsosam eskapism, men kanske är den sortens utövning av historia lika hälsosam som sportutövning eller läsning. Berit Wells skriver om hur de olympiska spelen i Athen 2004 uppfattades som ett ”återvändande”, ett återförande till ursprunget av ett spel som har stor politisk laddning såväl i Grekland som i världen i övrigt. Avslutningsvis tar Cornelius

Holtorf upp vilka historier arkeologin berättar och vilken betydelse dessa berättelser har för människor i vår tid.

Artiklarna kretsar in en rad teman som rör arkeologins roll och betydelse för människor idag. Arkeologin är, och har alltid varit, mycket mer än en vetenskap. Attraktionskraften rymmer såväl fascination för äventyret att vara arkeolog och leta efter spår i jorden av svunna tider och människor, som en längtan att få veta mer om de människor och tidsåldrar som har föregått vår egen, en strävan att förstå villkoren som styr det att vara människa.

Vi hoppas att läsaren av den här skriften ska få idéer och insikter, inte bara om arkeologins roll i samhället idag utan även om humanioras roll i en tid då sektorn inom såväl forskning som utbildning marginaliseras, och nytta enbart tycks uppfattas i ekonomiska termer, där medicinska patent och tekniska innovationer har ett klart föresteg framför reflekterandet över mänsklig tillvaro. Vi är dock övertygade om att även om humaniora för tillfället har övergivits av de ekonomiskt styrande, kommer vi aldrig att överges när det gäller det stora intresset från människor, som alltid kommer att undra, i likhet med Viktor Rydbergs tomte:

Släkte följde på släkte snart,
blomstrade, åldrades, gick – men vart?
Gåtan, som icke låter
gissa sig, kom så åter!

Arkeologin kommer alltid att ha en roll i samhället genom att ämnet erbjuder alla som kommer i kontakt med den bredd och det djup som ger perspektiv på att vara människa, såväl då som nu.

Tack till *Stiftelsen Fil dr Uno Otterstedts fond för främjande av vetenskaplig forskning och undervisning* som gjorde det möjligt att genomföra symposiet *Arkeologi och samhälle*. Tack till *Magnus Bergvalls stiftelse* och *Ebbe Kocks stiftelse* som möjliggjorde publiceringen av denna bok. Avslutningsvis ett stort tack till alla som bidrog till konferensen och därefter ville skriva till den här boken: det är ni som gör att fondernas stöd verkligen blir värt någonting.

Bodil Petersson, Kristina Jennbert och Cornelius Holtorf

Lund i januari 2009

”Nä, nu skall jag läsa arkeologi”

Arkeologiutbildning i blickfånget

Kristina Jennbert

Vad är det som lockar studenter att läsa arkeologi? Hur ser arkeologiutbildningen ut i förhållande till regeringens och riksdagens utbildningsuppdrag? Hur har den förändrats under de senaste decennierna i förhållande till den internvetenskapliga utvecklingen och de förändrade utbildningspolitiska visionerna? Frågor som dessa är viktiga för arkeologin och dess fortlöpande utformning och ställning, såväl inomvetenskapligt som i den externa praktiken där arkeologin ingår i olika sorters samhällsuppdrag. Det är därför nödvändigt att föra en kontinuerlig diskussion om utbildningen i arkeologi idag.

Trots det nyligen tillspetsade utbildningsuppdraget och dess betoning på yrkesutbildning och anställningsbarhet finner vi idag att när studenter väljer att läsa arkeologi är det inte alltid med tanke på ett konkret kommande yrkesliv. Paradoxalt nog verkar det som om studenternas val vilar på helt andra grunder. Under senare år finns det också en mycket tydlig trend inom de flesta högre utbildningar att antalet studenter kraftigt minskar. En del unga människor väljer bort högre utbildning. Det är problem att fylla utbildningsuppdraget. Situationen idag är långt ifrån

den, som råde för 10 år sedan med upp till 300 personer på institutionernas reservlistor. Mål och visioner från statsmakterna påverkar tydligen inte helt studenternas val.

I våra kursenkäter vid institutionen i Lund anger studenterna i arkeologifämnet att studierna beror på ett genuint intresse för förhistorien. De har en sorts *urundran* om hur det kan ha varit för tusentals år sedan och ett intresse för det genuint mänskliga. De skriver också att de fångats av själva den arkeologiska yrkesrollen, och av en spännande och äventyrsfylld arkeologi. Bland våra studenter finns det de som är mer allmänt intresserade och sådana som mest av allt vill arbeta som arkeologer. Drömmen om kunskap och bildning finns hos många studenter trots att de går en osäker yrkeskarriär tillmötes (Fig. 1).

Utbildningsuppdraget

Den högre utbildningen i Sverige har genomgått omfattande förändringar under de drygt 30 år som jag kan överblicka av egen erfarenhet. Reformen och förändringar i högskoleförordningen har gett ändrade premisser för hur vi kan bedriva utbildning i arkeologi. Med ett längre tidsperspektiv har utbildningen framförallt ändrats från att huvudsakligen ha bestått av en inomvetenskaplig skolning till att vara en utbildning mer präglad av behovet av andra utomvetenskapliga kompetenser.

Arkeologifämnet och utbildningen i arkeologi är beroende av samtidens värderingar av nyttan av kunskap och dess tillämpning i olika yrkeskategorier. I synnerhet är den uppdragsarkeologi, som är direkt beroende av den nuvarande lagstiftningen och samhällets infrastrukturella expansion, konjunkturkänslig. På liknande sätt är arkeologiutbildningen ideologianknuten. Utbildningen

Fig. 1. Utbildningssituation. Studenter tillsammans med Lars Larsson provborrar i Uppåkra (Foto: Kristina Jennbert 2008).

är beroende av den rådande utbildningspolitiken och vad som anses bäst kunna gagna samhällsutvecklingen. Utbildningsdepartementets medelstilldelning liksom regeringens forskningspolitiska propositioner visar vilka vetenskapsområden, som ligger i linje med samhällsideologin och samhällets nytta av kunskap. Teknik, medicin och viss naturvetenskap är de högprioriterade vetenskapsområdena. Dessvärre ligger inte arkeologi och humaniora i främsta ledet av dessa prioriteringar. Prioriteringar inom universiteten har också konsekvenser för finansiering av grundutbildning, forskning och forskarutbildning. Arkeologiutbildningen är en del av allt detta.

Under åren 2006 och 2007 har den högre utbildningen i Sverige förändrats på ett genomgripande sätt i samband med Bolognaprocessen och införandet av en Masterutbildning. Det europeiska projektet slår igenom även i den svenska utbildningen. Studenterna skall kunna studera vid olika universitet i Europa, rörligheten inom EU är ett av ledorden i denna utbildningsideologi. Ett annat ord är anställningsbarhet och arbetsmarknadens krav på kunskap. Rörlighet och anställningsbarhet är viktiga paradord i hela det pågående utbildningsbygget, helt i linje med den storpolitiska visionen om framtidens Europa.

Inom universitetsvärlden står vi därför inför frågor om vad för sorts kunskap man i dessa politiska visioner menar att våra studenter skall ha tillägnat sig efter en kandidatexamen, en magisterexamen, en masterexamen, en licentiat- respektive en doktorexamen. Vi har ansvar för ett vetenskapligt kunskapsinnehåll, som i de olika ämnena inte alltid kan uppfylla arbetsmarknadens svängningar och behov i en globaliserad världsekonomi. Det finns riktlinjer för hur en utbildning skall vara till sin struktur och sitt innehåll. Utbildningens mål skall vara formulerade efter

”NÄ, NU SKA JAG LÄSA ARKEOLOGI”

kunskap och förståelse, färdighet och förmåga, värderingsförmåga och förhållningssätt. För de mer avancerade examensnivåerna ställs ökade krav (Högskoleförordningen hemsida). Det blir allt viktigare för utbildningsinstitutionerna att följa förordningens formuleringar för att få kurser godkända inom fakulteten och av rektorn.

Utbildning är ett väldefinierat uppdrag. De nya utbildningsmålen har krävt en omorganisation av hela den arkeologiska utbildningen, dess struktur och innehåll. En god ämneskunskap i arkeologi räcker därför inte numera, utan även konkret arbetslivkunskap måste integreras i själva arkeologiutbildningen. Högskoleverkets utvärdering 2003 av arkeologiutbildningarna visar att det fanns en god kvalitet, engagerade studenter och doktorander vid landets universitet och högskolor. En väl fungerande struktur förändras i snabb takt i enlighet med de politiska direktiven.

Omorganisationen av utbildningen har inneburit att kunskapsinnehållet i utbildningen vidgats. Tidigare informella kontaktnät mellan akademiska kollegor och kollegor inom andra verksamheter formaliseras, eftersom våra kursplaner numera också innehåller moment av praktik på olika arbetsplatser.

Studenternas arbetsmarknad finns liksom tidigare långt bortom den traditionella arkeologin. Minisymposiet *Arkeologi och samhälle* utgör en del av den omställning av arkeologiutbildningen som håller på att ske. Vi måste undersöka, belysa och analysera arkeologins olika roller och vilka konsekvenser detta kan få för grundutbildning och forskning.

Utbildning måste få kosta

Det finns ett krav på rationalitet och en kostnadsmedvetenhet inom det högre utbildningsväsendet liksom det gör inom andra samhällssektorer. En följd av detta krav är att det bildas större administrativa enheter inom universiteten, dessutom sker samslagningar av ämnen till storinstitutioner. En administrativ integrering ger utrymme för en satsning på god ämneskunskap och ett gott pedagogiskt innehåll.

Det finns ändå en oro bland universitetsanställda om att själva ämnesidentiteten kan komma att urholkas. Kanske minskar möjligheter till ämnesspecialisering till förmån för en mer allmänvetenskaplig inriktning inom grund- och forskarutbildningen? Vid Lunds universitet ingår numera ämnena Arkeologi, Antikens kultur och samhällsliv, Historisk arkeologi och Historisk osteologi i ett huvudområde *Arkeologi och antikens historia*. Vi kommer att behålla våra olika ämnen. Ämnesidentiteten är viktig och den använder vi oss av i utbildningsmoment i flera gemensamma kurser på institutionen.

Gedigna kunskaper, utbildning och bildning, är livsnerven i ett samhälle. Det är viktigt för alla medborgare att med kunskap våga vara lyhörda för att kämpa emot närsynthet vare sig det gäller miljö, klimat, migration, historia eller estetik. Idag är de flesta inom universitetsvärlden överens om att utbildningarna kan bli bättre.

Man kan inte bortse från att år av neddragningar och att ett system med medelstildelning per student inte har fungerat. Neddragningarna har medfört att dyrbara utbildningsmoment prioriterats bort. Detta har drastiskt minskat möjligheten att tillgodose flera praktiska och teoretiska moment i utbildningen, vilket i sin tur drabbar utbildningens möjligheter att tillgodose

behovet av utomvetenskapliga kompetenser. Vi ser därför fram emot nya och bättre system av tilldelning av en studiepeng per utbildningsplats. Utbildning måste få kosta.

Arbetsmarknad och arkeologiutbildning

Det finns många olika sorters arkeologi och flera olika arbetsfält för en person med arkeologisk utbildning. Högskoleförordningens krav på anställningsbarhet gör att det inte enbart går att tänka på en arbetsmarknad inom kulturmiljövård, uppdragsarkeologi, förmedling, utbildning och forskning. Det finns flera andra yrkesområden med utbildande, undersökande eller förvaltande arbetsuppgifter där en arkeologiutbildning är relevant. Inom journalistiken, kriminalpolisen och i projektledning inom företagsvärlden finns våra examinerade studenter. Det arkeologiska tänkandet med metodiska och tolkande analyser ger en betydelsefull kunskap, som kan användas i andra sammanhang (Fig. 2).

Det är vår skyldighet att ha en bredd i den arkeologiska utbildningen. Studenterna betalar dyra studiemedel. De måste få en kvalitativt god och bred utbildning, som visar arkeologins olika sidor och som ger möjlighet till arbeten i flera olika samhällssektorer.

Utbildningen i arkeologi skall inte bedrivas med inriktning på en enskild framtida yrkesutövning. Motsatsen hävdades av en företrädare för Riksantikvarieämbetet i en paneldebatt om arkeologisk utbildning på den nordiska arkeologikonferensen Nordic TAG (Theoretical Archaeological Group) 2005 i Lund. Men det är en stor villfarelse att vårt utbildningsuppdrag enbart skulle kunna leda till en smal sektorsbunden kunskap inriktad mot kulturarvsfrågor. Utbildning i arkeologi är så mycket bredare

Fig. 2. Studenter provar på olika yrkesroller. Här möter de under sin första vecka förmedling och pedagogik i det rekonstruerade långhuset vid trelleborgen i Trelleborg i Skåne (Foto: Kristina Jennbert 2006).

och den skall sluta an till flera andra yrkeskarriärer förutom att arkeologi självklart också ger bildning.

Den arkeologiska grundutbildningen sker på många olika platser i landet och den kan därför ha skiftande innehåll och fokus. Det är bra. Det finns inte en sorts arkeologisk utbildning och en objektiv, teori- och samtidsberoende arkeologisk kunskap att lära ut.

Även forskarutbildningen har påverkats av den s.k. Bologna-processen och från 1 juli 2007 gäller en ny högskoleförordning. En stor förändring ägde rum 1998 med den s.k. Thamreformen, som bl.a. innebar ett krav på försörjning under den då stadgade 4-åriga forskarutbildningen.

”NÄ, NU SKA JAG LÄSA ARKEOLOGI”

Vid varje ansökningstillfälle för forskarstöd vid landets universitet är söktrycket numera mycket stort. Under de senaste 10 åren har antalet forskarstuderande radikalt minskat. Vid området för humaniora och teologi i Lund har man under flera år inte kunnat lysa ut några forskarutbildningstjänster. Trots detta har nästan samtliga av de nydisputerade inom arkeologi-ämnena arbete inom olika sektorer i samhället. Sedan år 2000 har drygt 40 personer disputerat vid institutionen i Lund och av dem finns 14 vid universitet, 17 inom uppdragsarkeologin, 3 inom museisektorn, 1 på bibliotek, 1 inom kulturmiljövården, 2 vid de svenska instituten utomlands, 1 inom industrin och 1 är egen företagare. Det finns en arbetsmarknad för dem som har disputerat, något som sällan tas upp i media. Högre utbildning är attraktiv på arbetsmarknaden, men kanske inte alltid i den form som arkeologistudenter först tänker sig. Kunskap efterfrågas.

Röster från de som har studerat arkeologi

Fackförbundet DIK:s (Dokumentation, Information, Kultur) enkät *Vad blev det av dig som läste arkeologi?* (2004) belyser arkeologernas arbetssituation och anställningsvillkor, men även situationen för de arkeologutbildade som valde en annan yrkesbana än arkeologi och kulturmiljö. För vissa av arkeologerna hade det tagit mer än 10 år att få en tillsvidareanställning och de flesta av dem var visstidsanställda. Enligt enkäten har kvinnliga arkeologer sämre anställningsvillkor och karriärmöjligheter än sina manliga kollegor. Osäkerheten och otryggheten med säsongarbete och tillfälliga anställningar var ett tydligt budskap från de drygt 400 som deltog i undersökningen.

De som besvarade enkäten var av den uppfattningen att per-

soner, som skaffat sig humanistiska inslag i sin utbildning kan se större sammanhang och göra livstolkningar. De efterlyste mer tvärvetenskap och påpekade behovet av att tydligare marknadsföra humaniora.

Det positiva inslaget i enkäten visade att arkeologerna trivdes bra med sina arbetsuppgifter och arbetskamrater. Flera var dock kritiska mot den egna yrkeskåren, som ansågs tänka snävt kring sin yrkesroll och uppvisade ett oprofessionellt revir- och prestigetänkande. Man ansåg också att man utbildar för många arkeologer i landet.

Precis som DIK skriver i sina kommentarer behöver inte studier i arkeologi enbart leda fram till ett yrkesliv som arkeolog. Utbildningen i arkeologi handlar inte enbart om fältarkeologi. DIK skriver att arkeologi är ett akademiskt ämne, som förbereder studenterna för att lösa problem på ett systematiskt sätt, och utbildningen ger dem en orientering om ett vetenskapligt fält. Det finns möjligheter för studenter att få sin utkomst på långt fler sätt än vad man tidigare avsåg med en arkeologiutbildning.

Enkäten ger en tankeställare om att det även inom kåren behövs en öppnare attityd till nyttan med en arkeologiutbildning.

Kunskapens innehåll och villkor

Utbildning handlar om att en person skall tillägna sig kunskaper, lära sig att växa genom kunskap. Man kan tala om en sorts ”kunskapande”. Men vem bestämmer egentligen kunskapsinnehållet i arkeologiutbildningen?

I Högskoleförordningen regleras strukturen och det övergripande målet, villkoren för utbildningen. Den enskilda studenten skall tillägna sig en analytisk förmåga, ett kritiskt tänkande, en

förmåga att söka, sammanställa och presentera information. Sedan är det vi på institutionsnivå som undervisar och bestämmer det ämnesmässiga kunskapsinnehållet i våra kurser.

Kunskapsinnehållet i ämnet Arkeologi kan kort beskrivas. Studenterna lär sig ett arkeologiskt tänkande och kan använda sina kunskaper om människan och förmoderna samhällen i ett långt tidsperspektiv. Deras kunskaper om kulturteorier och sociala teorier ger verktyg för dem att analysera och värdera ”här och där, då och nu”. Att reflektera kring materiell kultur och vad materialitet kan betyda är nödvändigt för den som studerar arkeologi, att lära sig arbeta med materiell kultur. Att inventera, att gräva, att dokumentera, att klassificera, att registrera, att strukturera och att tolka arkeologiska utgrävningar, liksom sin egen materiella omgivning, är en del av det arkeologiska tänkandet. Häri ingår att lära sig behärska det arkeologiska språket, så att man obehindrat kan använda begrepp som t.ex. typologi, periodsystem eller nordisk djuornamentik. De lär sig metoder för att hantera tid och kronologier, med all nödvändig källkritik och fråga om representativitet. En *urundran* om mänskligt liv under tusentals år stillas.

Den arkeologiska terminologin är en modern konstruktion, och den mytskatt om förhistorien, som finns i andra ideologiska och politiska system än dagens, utgör en stor del av kunskapsinnehållet i arkeologiutbildningen. Vetenskapshistoria, kunskapsteori och kulturteori är, liksom frågor om etik, en del av arkeologiutbildningen.

Utbildning handlar om att studenterna skall tillägna sig kunskaper. Kunskap är ett ”kunskapande” precis som Sven Eric Liedman uttrycker i sin bok *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper* (Liedman 2001):

- Kunskap måste man tillägna sig
- Kunskap är inte något som man ena dagen tar till sig, för att andra dagen kasta ifrån sig
- Kunskap är inte något ytligt, en fernissa, utan kunskap är införlivad i hela människans sätt att leva
- Varje individ har sin egen kunskapsproduktion och därmed sin unika bildningsväg
- Kunskap är en del av vår identitet, samtidigt som den är ett begärligt byte för makten och penningen

För inte så länge sedan var den vetenskapliga normen att producera en värdeneutral kunskap. Idealet i vetenskapen var att de arkeologiska föremålen, fynden, stod i centrum för en objektiv kunskap. Idag ser man annorlunda på innehållet och karaktären av vetenskaplighet, där tolkningsperspektiven ger oss en möjlighet att finna flera lösningar på ett problem. Kunskap blir på så sätt förankrad hos uttolkarna och deras utgångspunkter, dvs. vår tids normer och värderingar. Den arkeologiska utbildningen innehåller därför etiska och kritiska perspektiv om vad för sorts arkeologi som finns runtomkring oss.

All kunskap och därmed kommunikation har ideologiska förtecken. Riksantikvarieämbetets medverkan i den kulturpolitiska satsningen Agenda Kulturarv är ett intressant exempel på att man under 1900-talet i ökande utsträckning betonade vikten av demokrati och välfärd (*Agenda kulturarv: slutrapport 2004*).

Kommunikationsinnehållet har utgått från andra frågor tidigare, påpekar språkvetaren Jan Svensson vid Lunds universitet. Under 1500-talet betonades religiösa förhållanden i samband med genomförandet av reformationen. 1600-talet präglades av stormaktens politiska och ideologiska intressen, vilket fick conse-

”NÄ, NU SKA JAG LÄSA ARKEOLOGI”

kvenser för den dominerande samhällsideologin. Under 1700-talet betonades ”det nyttiga”, och ett vetenskapligt förhållningssätt började framtona. Under 1800-talet kom argumentationen för ekonomisk och politisk frihet att bli alltmer framträdande. Det är tydligt att politiska och sociala förändringar påverkar vad som bedöms viktigt att kommunicera, ett innehåll som växer fram med samhällsförändringar (Svensson 1988:27).

Den arkeologiska utbildningen kan i lika hög grad beskrivas i termer av samhällskonjunkturer. Utbildningen liksom kunskapens innehåll och villkor har ideologiska förtecken inte minst i samband med europeiseringen av utbildningen.

Att läsa arkeologi

Studenterna har en omfattande praktisk och teoretisk kunskap efter en arkeologiutbildning. Givetvis behärskar studenterna det arkeologiska språket. De har kunskaper om föremål, kulturgrupper och tolkningsperspektiv. De har kunskap om hur förhistorien och arkeologin använts på flera olika sätt i det moderna samhället. De kan resonera om sociala identiteter, existentiella frågor och genusidentiteter. De kan reflektera och utvärdera, ta itu med de stora och eviga livsfrågorna. De kan arbeta självständigt och fungera i ett team. Att skriva och presentera resultat har de gjort under hela utbildningen.

Inom arkeologifacket arbetar flera utbildningsgenerationer av arkeologer och därför finns det naturligtvis flera uppfattningar om vad arkeologi är och om arkeologins roll i samhället. Jag undrar om det faktiskt inte var samma lockelse, som studenterna har idag, som gjorde att de flesta började läsa arkeologi. Det verkar som om många av oss som började studera arkeologi

Fig. 3. Utgrävning i Uppåkra (Foto: Kristina Jennbert 2006).

för årtionden sedan inte alltid var helt uppmärksammade på att utbildning är en samhällsangelägenhet.

Idag, när studenterna kommer till oss är det inte främst kulturavets betydelse och visionen om demokrati och välfärd eller det europeiska projektet, som är det viktigaste för dem. För de flesta är det ett stort intresse för arkeologi, för arkeologens yrkesroll. Det är kunskapen om det förflutna, ett spänningens äventyr, som lockar (Fig. 3).

Att vara arkeolog är ett av alla drömyrken. Själv sa jag: ”Nä, nu skall jag läsa arkeologi”. Jag hade ingen beredskap inför mitt kommande yrkesliv, men var fylld av en vilja att få gräva och att få veta. Arkeologi hör till en av bildningens högt värderade kunskaper även om utbildningspolitiska mål styr strukturen och delvis innehållet i all arkeologiutbildning.

Referenser

- Agenda kulturarv: slutrapport 2004*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Liedman, S. E. 2001. *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Stockholm: Bonnier.
- Svensson, J. 1988. *Kommunikationshistoria. Om kommunikationsmiljön i Sverige under fem sekler*. Lund: Studentlitteratur.

Internet

- Högskoleförordningen hemsida <http://www.hsv.se/lagochratt/lagoch-regler/hogskoleforordningen>. Besökt den 10 november 2008.
- Högskoleverket utvärdering 2003*
<http://www.hsv.se/kvalitet>. Besökt den 10 november 2008.
- Vad blev det av dig som läste arkeologi?2004*. Enkät av fackförbundet DIK.
<http://www.dik.se>. Besökt den 10 november 2008.

Arkeologi i tv

Intervju med Mikael Hylin, producent för programserien *Utgrävarna*

I samband med symposiet *Arkeologi och samhälle* i januari 2006 medverkade producenten för Sveriges Televisions programserie *Utgrävarna*, Mikael Hylin, med ett inlägg om sina tankar bakom produktionen av denna samtidsarkeologiska programserie. För att följa upp hans inlägg på symposiet valde vi att göra en personlig intervju. Intervjun med Mikael Hylin (MH) genomfördes av Cornelius Holtorf (CH) och Bodil Petersson (BP) i Torekov den 12 juli 2006.

BP: Kan du berätta lite om din bakgrund och hur kom du in i tv-branschen? Vad gjorde du innan du började med tv?

MH: Jag började med opera. Jag har gjort tolv operor, på Kungliga operan, i Tyskland och på Confidencen i Stockholm. Sedan började jag göra film. Jag har gjort sju långfilmer, producerat fyra av dem och regisserat tre. Jag har även gjort flera dokumentärfilmer och fotograferat för olika tidningar. För *Cosmonova* (biograf i Naturhistoriska museet i Stockholm, red. anm.) har jag gjort ett stort projekt. Jag har hela tiden velat utveckla mig själv, inte fastna i ett fack och bara göra tv eller bara göra film.

Figur 1. Jonna Ulin, programledare för *Utgrävvarna* (Foto och ©: Peter Tullberg/SVT Imagebank)

Men tv är så speciellt, så stort, det kan vara så många olika saker. Film är film, men tv kan vara allt från industri till utbildning, rent nöje eller drama, det är allting. För mig har tv en stor bredd som medium.

CH: När och hur blev du involverad i produktionen av *Utgräv-
varna*?

MH: Jag blev involverad strax före planerad start för sändning. Vårt första möte ägde rum två och en halv vecka före sändning. Jag kallades in för att det var produktionsstopp. Serien skulle inte visas eftersom man ansåg att det material som då hade klippts ihop inte fungerade. Då ville man egentligen lägga locket på och bara stänga ner hela butiken. Men jag blev uppringd och ombedd att titta på det. Vi hade ett möte i Norrköping och i samband med det fick jag se snuttar som de hade klippt ihop. Det var två producenter som hade jobbat åt olika håll. Vad jag gjorde var egentligen att två och en halv vecka före sändning sy ihop deras viljor med min vilja och vi fick då fram ett historiskt program där arkeologin fungerade som verktyg – vilket jag aldrig har varit med om förut. Nutidsarkeologi. Det kittlade mig väldigt mycket. Och det blev till slut en mycket spännande programserie.

Som ni förstår var det på håret... Men det gick inte att göra på något annat sätt. Då hade vi varit tvungna att lägga ner. Alltså, programmet var nerlagt, det var ingen tvekan. Jag fick lämna en garanti när jag tog det, till Stefan Zetterberg som var chef, att jag skulle klara av att leverera programmen.

BP: Vad var anledningen till att man ville lägga ner det?

MH: Programmet var helt obegripligt för en publik.

BP: Fanns ingen tydlig berättelse?

MH: Nej, det var arkeologi. Man såg folk som satt och grävde

och berättade om någon detalj... Flera hade tittat på det, chefer och andra, och de sa alla att: ja, men varför ska vi titta på sånt här? Det här kan vi inte sända. Så det blev nedlagt. Om jag inte hade kommit in och tagit det, så hade det inte funnits någon tv-serie. Det var oroligt för mig också, men jag gillar verkligen sådana utmaningar. SVT var bra på så sätt att jag fick fria händer, det var inget tjafs utan bara att sätta igång. Man fick göra som man ville. Men det behöver naturligtvis inte vara riktigt så stressigt. Och det behöver inte bli så dyrt som det här blev. Men det berodde till stor del på att man höll på för länge. Man började inspelningen i april, och först i september kom jag in. Det var bara några veckor kvar till sändning, och de hade ännu inga färdiga program.

CH: Du nämnde tidigare att arkeologin fungerade som verktyg, vad menar du med det?

MH: Jo, att man har det som en anledning att komma till en plats, en anledning att berätta om människorna och deras platser. Det roliga var att vi berättade om ganska obetydliga människor i vår historia, men genom *Utgrävarna* har de plötsligt fått ett ansikte och ett liv. Bildsköne Bengtsson kom till exempel in i Nationalencyklopedin efter vår programserie.

BP: Hade du jobbat med arkeologi tidigare, eller mött arkeologi i någon form?

MH: Nej. Bara genom Indiana Jones. Men han är ju inte som arkeologer är i verkligheten. Här var det experter som funkade bra och som var roliga och som jag uppfattade som kunniga

Figur 2. Intervju med Mikael Hylin (t.v.) på stranden i Torekov (Foto: Ymke Mulder 2006).

och duktiga, och det var ju de människorna man vävde in i den här historien. Vi lyfte särskilt fram historien om platserna och människorna kring platserna. Jag har fått ett stort intresse för arkeologi nu, det måste jag säga, och jag kan ju se massor med roliga grejer man skulle kunna göra projekt av. Det behöver inte vara så avancerat som en tv-serie.

BP: När du gick in i detta, hade du några tydliga förebilder eller föregångare i tanken när du jobbade med programmen?

MH: Absolut ingenting...

BP: Blank sida och så börja...

MH: Ja, helt blank. Jag tyckte om projektet, jag tyckte att det representerade precis sådant som SVT ska göra. Det här är *public service* för mig. Det är både nytta och nöje på samma gång. Det

är roligt, det är spännande, och framförallt har det ett samhällsvärde. Det var det som främst lockade mig. Det är inte ofta man får jobba med sådant man själv känner starkt för.

CH: Vad är *public service* och samhällsvärde för dig? Den här skriften handlar ju om arkeologi och samhälle, så vi är särskilt intresserade av detta tema.

MH: Om vi tar det här med samhällsvärdet... Vi presenterar platser som man inte har vetat så mycket om tidigare. Platser som är försvunna idag. Vi har fått så många mail från människor som har försökt åka tillbaka och visa sina barn, sina fruar eller makar var de bodde någonstans när de var små – och så finns inte platsen kvar, de har inte hittat den. Men nu har några hittat tillbaka, tack vare programserien *Utgrävvarna*. Då får det ju ett samhällsvärde för de människorna, men framförallt får det ett samhällsvärde genom att vi alla förstår vår historiska bakgrund lite bättre. Programserien ger bilder av svensk historia från olika vinklar.

Vi är mycket duktiga på att berätta utländsk historia. Men jag tycker alltid vi har varit dåliga på att berätta vår egen historia. Den har alltid förskönats på något sätt och så är det alltid kungar och drottningar i fokus... Men att hitta någonting som träffar vanliga människors hjärtan, det är inte så lätt. Det tycker jag att den här serien gjorde.

BP: Jag funderar på relationen mellan arkeologi och historia, det hävdas ju också inom arkeologin att man har chansen att berätta den lilla människans historia eller att man går ner i strukturer istället för att fokusera på framstående historiska personer, är det

någon sån grej som gör att arkeologin som redskap skulle vara mer lämpad för det här sammanhanget?

MH: Det kan jag absolut föreställa mig. Men jag tycker ju att den vanliga människan *är* den betydande människan. De andra människorna på höga hästar, det är ju de som... de spelar ju bara schack med brickor. Och det är ju ändå brickorna som utför arbetet. Jag tycker, när man lyssnar på författaren Per Anders Fogelström till exempel, han berättar ju *bara* om de små människorna, och det är fantastiskt att höra. Hur de små människorna får vara redskapet i det här spelet. Därför tror jag att arkeologi är ett fantastiskt sätt... jag har ju förstätt det bara där jag bor själv, i en gammal sockenstuga från 1920-talet. Jag håller på och ska gräva potatisland och helt plötsligt hittar jag tändar och en massa konstiga skallar, men det är ju bara får som har slaktats och slängts. Men ändå, helt plötsligt så blir jag otroligt intresserad av de här smågrejerna, hur gjorde de förr?

CH: Hur gör man ett bra tv-program om arkeologi? Hur viktiga är specifika platser och deras berättelser om enskilda människor?

MH: Jag tror att det behövs olika människor i ett projekt, det är likadant som att, om jag gör en långfilm så klipper inte jag själv, jag behöver nya ögon. Man är duktig på olika saker. Jag tror att jag kan berätta på ett sätt som andra människor förstår. Drömmen är alltid att nå ut med sina grejer, med det man har gjort. Har man gjort en utgrävning, så kan jag tänka mig att det måste vara hur kul som helst när folk förstår och vet och kan se hur man har tänkt från början, och hur de här människorna har gjort det. Allting går ut på att du ska berätta en historia, du ska

hitta ett sätt: hur ska jag berätta den här historien? Så att människor förstår? Arkeologi i sig *är* intressant, men inte bara. Det är inte själva grävandet som är det intressanta, det är: hur kommer man fram till sina slutsatser? Man får ta olika steg: först har vi kommit hit, vad är det vi ser? Vad är det vi tror att vi kan göra här? Sedan börjar man långsamt att gräva fram första steget, så hittar man murstocken och så hittar man kanske ett föremål, en kula eller vad det kan vara. Hela tiden förs historien framåt, och så måste man avrunda med ett bra slut. Hur gick det för de här människorna? Hur gick det för den här platsen? Där märkte jag att i början, i de första programmen, var det bara arkeologi: nu ska vi gå dit, och så mäter vi där, och så sitter man, så ser man bara fyra huvuden som sitter och gräver, och så kommer man upp med en grej: jaha, det här var en gaffel, ja, men gaffeln betydde ingenting, därför att jag visste ingenting om människorna eller platsen. Om jag istället vet vad den här platsen betyder, då ger den här gaffeln: ”äh, jaa, det kan vara gaffeln som flickan åt med”, men om det bara är en gaffel så betyder den ingenting. Platsen hade ingen betydelse i programmet först, i relation till människorna som hade levt där. Och det var det som var det absolut viktigaste få fram, för då betyder allting som man hittar: en skosula, en gammal rostig spik, ett kondompaket, det betyder så mycket mer.

BP: Nu är det ju också en generationsfråga, men om man tänker på ett annat, tidigare arkeologiprogram som har präglat många människor, vetenskapsjournalisten Bo G. Eriksons Vetenskapens Värld, Birkasändningarna på 1990-talet. Estetiken, framställningssättet, vad ser du som de stora skiljelinjerna?

MH: Jag har inte sett det.

BP: Det var också intressant. Som stilbildande då var Birkaprogrammen väldigt starka kring 1990, och sedan dess har det hänt mycket med programestetik och innehåll.

MH: Jag har den filosofin, att ju mer jag ser av andra program, desto mer försvinner min egen kreativitet. Jag har inte sett Birkaprogrammen. Men jag vet ju hur duktig Bo G. Erikson är. Jag har ju sett mycket annat av honom. Det jag menar med arkeologi, det är att man fäster för mycket vikt vid sitt eget arbete, sitt eget yrke. Det är inte det som är det viktiga. Man måste gå tillbaka och säga: varför ville du gräva på den här platsen? Jo, därför att jag ville prova en ny borste. Nää, jag ville göra ett nytt mätsystem. Nää. Jag ville gräva här för att här finns en intressant historia. Det är den du måste ha med dig när du sedan ska berätta. Det är din egen första vision som du presenterar för andra för att få projektet genomfört.

CH: Du sa en gång att ”en pryl är bara en pryl”.

MH: Ja. Det är bara en pryl. Om man inte vet dess historia. Om jag hittar en kapsyl. Eller en cigarettfimp. Oj, är det Mick Jagers cigarrettfimp, kan det vara det? Har han varit här? Så blir det plötsligt otroligt spännande. En pryl är bara en pryl. Och det var många sådana här saker vid den här tiden som jag verkligen klippte bort, för det var, jaha, en skosula, men man hade inte riktigt någon tanke på om det kunde vara ett barns? Man gick inte in på föremålets historia. ”Det här är en väg som är minnet av sig själv”. Man undrade, minnet av sig själv, vad är det?

Allting ÄR bara en pryl. Men, det här är mina sandaler, det här är de sandaler jag har haft med mig i två år, och jag älskar dem. Då är det helt plötsligt så mycket viktigare. Det är var prylen kommer ifrån, och så kan man tänka sig, vem kan ha haft den här? Jag menar, Karl den tolfte knapp till exempel, man vet ju inte riktigt om det är den.

BP: Men den är ändå laddad med betydelse?

MH: Ja, den är ju fantastisk.

BP: Upplevde du att det var något som du fick lära arkeologerna att tänka på? Tyckte du att de var mer fokuserade på prylen som pryl än prylen som en berättelse?

MH: Ja. Det var det. Men jag hade ju inte så mycket med arkeologerna att göra. Du vet, jag träffade ju inte Mats Burström och de andra arkeologerna förrän långt efter att serien var klar. Jag fick materialet färdiginspelat. Sedan kompletterade jag med Jonna och några till som då berättade mer av historien kring platser och personer. Det var det som var problemet. Det fanns ingen inspelning, inget material som berättade hela historien. Den fick vi till i klipprummet. Det fanns en del stillbilder som var tagna för grafiken. Men vi lade till en hel del grafik. Det var några väggar som var gjorda. Det var så man hade tänkt, att här är en vägg och här är ett hus. Men inte vems hus, inte vems vägg.

BP: Hur lång tid arbetar man med ett halvtimmeslångt program?

MH: Normalt så jobbar du mellan tre och fem veckor, men vi gjorde det på 1,5–2 veckor. Som det var upplagt först så skulle man ha en vecka att göra det på, men jag hittade en annan metod. Alla som har jobbat med tv som vet hur arbetet går till förstod inte hur vi fick ihop det här så snyggt och bra på så kort tid. Det var för att vi hade så bra ljudmänniskor, bra klippare, bra grafiker. Vi jobbade in ett system där alla arbetade via Internet, så att vi inte behövde åka till Norrköping hela tiden. Jag klippte programmen på mitt kontor och det funkade otroligt bra. SVT gav oss mycket fria händer.

BP: Under de veckor du nämnde, hur många människor involverades då i arbetsprocessen?

MH: Det är inte så många som man tror. Under tiden som en person klipper i två veckor så jobbar en annan med ett annat program. Jag övervakade klipp i varje program. En producent klipper, sedan går det till ljudbearbetning, sedan till ljussättning, därefter till en som ska lägga texter. Någonstans mellan 7 och 10 personer var inblandade.

CH: Grafiken i filmerna var spektakulär, något sådant har jag inte sett tidigare. Det gjorde verkligen programmet speciellt.

MH: Ja det tycker jag med. Det växte upp, det växte fram, helt plötsligt kunde man se den där pagoden och... det håller jag med dig om.

CH: Man kunde gå in i och ut ur det förflutna.

MH: Ja, det var fantastiskt. Det var vår grafikavdelning från Norrköping, de var enormt duktiga. Framförallt tyckte jag om det som gjordes på den där lilla ön Lindholmen... där var murstocken, och där låg sängen och här gick vägen. Du vet, det var ju bara en liten ö, och helt plötsligt så kunde man se, jaha, var det så litet, var det så knapert? Jag tycker det var enormt bra gjort.

BP: Det var en fördel, och då jämför ju jag med Vetenskapens värld som var så stadigt och stabilt, fasta väggar, ogenomskinligt, som en arkitektritning ibland kan vara, tydlig och avgränsad. Grafiken i *Utgrävarna* hade ju den fördelen att arkeologin gärna är lite ”suddig i kanterna” och att grafiken också framhävde den sidan av saken.

MH: Vad jag tyckte var bra, och det var det jag ville att vi skulle göra... jag gjorde ju de här objekten ännu mer genomskinliga, därför att jag tycker att det är viktigt att man skiljer på det man vet och det man tror sig veta. Vi vet inte att väggen var så hög. Vi vet inte att den var i det träslaget, därför tycker jag att man ska vara noga med att säga att så här skulle det kunna se ut, vi tror att det var så här, vi tror att här låg det och det... Då tycker jag att det funkar. Då får du själv en egen fantasi. Det är Jonnas dröm och tankar, det är hennes visioner, arkeologernas vision som vi ser, men vi vet inte för vi har inte kvar... Det vi har på foto är en sak ... Därför tycker jag att man ska vara försiktig. Man kan inte veta om man inte har det svart på vitt. Man kan tro sig veta. Därför tyckte jag att grafiken i programmen var ett spännande grepp.

CH: Du sa i din presentation vid konferensen i Lund att egentligen sysslar en tv-producent och en arkeolog med samma sak. Vad menade du?

MH: Jo, att vi berättar en historia, att vi har nästan samma tillvägagångssätt. Jag har en idé som jag skriver ner, sedan går jag och ber att få pengar till det, och så får jag kanske pengar till att skriva ett manus, och när jag har skrivit manuset så ber jag att få göra filmen. Och när jag har gjort filmen så sätter man ihop det, och visar det för folk. Jag kan tänka mig att tillvägagångssättet är likadant inom arkeologisk forskning. Skillnaden är väl bara att vi i filmvärlden måste komma ut och visa våra saker. Det vore synd om folk inte ville titta på det man gör. Vad jag menar är att ni har otroliga historier, otroligt spännande saker att berätta, men de når ingen större publik. Man skulle kunna hitta en symbios mellan film, tv och arkeologi utan att det behöver bli så stort som *Utgrävorna*. Men att man skulle kunna samarbeta. Ni vill berätta en historia, ni använder er av arkeologiska metoder för att lyfta fram och sedan kunna visa den historien, och vi gör en massa scener som vi klipper ihop för att få fram en historia. Jag tror inte att skillnaden är så stor.

CH: Samtidigt är tv och vetenskap ganska olika världar, inte bara olika människor, man gör ganska olika saker, har olika intressen, skilda värderingar. Hur var det att samarbeta med arkeologer?

MH: Jag tyckte att det var fantastiskt. Det var längesedan jag var så stolt över en grej jag gjort som den här. Jag vet att det är olika världar, men jag tror att museer skulle vinna på att använda sig av människor som mig till att sätta upp saker i samband med

utställningar de producerar. Jag skulle aldrig drömma om att gå ner och sätta mig och låtsas vara arkeolog. Däremot tror jag att jag på ett bra sätt skulle kunna visa ett arbete, på museum eller i tv. Men jag tror inte att våra vägar ska korsas så att jag ska bli arkeolog och ni ska bli filmare. Men ni har så mycket som jag tror att andra är intresserade av.

BP: Som skulle kunna berättas med andra medel än de traditionella som arkeologer har använt sig utav?

MH: Ja. Det där med museiutställningar kan ju också göras på ett speciellt sätt, men jag tror man måste hitta nya vägar att berätta det på, locka folk. Jag tror att ni har mycket förspant efter *Utgrävarna*. Det finns fantastiska svenska historiska händelser som man skulle vilja göra film och tv av. Och sen finns det ju en massa roliga idéer. Jag har flera idéer nu på att göra en tv-serie som just har med arkeologi att göra. Men det är inte så mycket att man gräver, men man behöver arkeologer för utförandet.

BP: Nutids- eller samtidsarkeologi som var aktuellt just i det här programmet är ju en speciell form av arkeologi. Är den särskilt lämpad för det här eller tror du det skulle funka med många olika varianter?

MH: Absolut. För mig var det bara arkeologi. Jag vet ingen skillnad. Det kan vara hur gammalt eller hur nytt som helst. Det kan vara en ishockeyrink eller ett gammalt slagfält. Att följa hären från det den byggs upp till hur den marscherar, så folk verkligen kan fatta vilka otroliga liv de hade. En outsinlig historisk källa, och bra historia för skolor. Det behöver inte vara så avancerat

som *Utgrävarna*. Det kan vara mycket, mycket enklare. Ändå tillräckligt bra för att det ska kunna fungera för tv, och tillräckligt bra för att det ska kunna bli utbildning.

CH: Nu var ju inte alla arkeologer positiva till programserien *Utgrävarna*, det fanns mycket kritik också, du läste kanske något av den?

MH: Ja. Då skulle du ha sett när jag gjorde filmen *Mordet på Olof Palme*, det var ju min film som gick. Och där var det ju kritik, det var löpsedlar och... men det var positivt och negativt. Kritik är betydelsefull, både den positiva och den negativa. Jag är mycket nöjd med sådant.

CH: Jag vill bara höra din reaktion, det var vissa som sa ”det har inte med arkeologi att göra”, ”så ska man inte göra som arkeolog” och ”det speglar inte realiteten”...

MH: Jag tycker att det är rent nonsens. Vad är arkeologi om inte att berätta en historia? Vi gjorde inget tekniskt arkeologiskt program, ”sånär blir du arkeolog”. Det var det aldrig tänkt som. Det ska man inte göra heller. Det är en helt annan grej. Jag tycker man missförstår det där lite grann. Och sen kan jag ju säga att första programmet var lite olyckligt. Där hade vi lite för ont om tid, vi hade två och en halv vecka. Det första programmet slängde jag, och så gjorde vi ett helt nytt program. Det hade sina brister måste jag säga. Men jag tycker att programserien växte med tiden. Framför allt tredje programmet, då tyckte jag vi började hitta formen riktigt bra. Visst, man kan förstå den inledande kritiken, men som helhet tycker jag att... Alla känner ju inte

till bakgrunden och de ska de inte heller. Men jag går aldrig in i sån här polemik och tycker synd om mig själv utan publiken ska se det de ser. Det finns inga ursäkter.

CH: Du har säkert läst det här som kom i *Dagens Nyheter* den 30 oktober 2005?

MH: Det var efter första avsnittet?

CH: Ja. Det finns två huvudsakliga invändningar mot programmet som jag har markerat. Det ena är att det bara är marknadsföring för arkeologer, där arkeologerna får berätta varför arkeologi är så kul:

Nu finns det dessutom ett annat tydligt motiv bakom den här satsningen, en oförställd marknadsföring av arkeologiyrket. Filmexpeditionen till Bildsköne Bengtssons hemlighetsfulla gömställe på gränsen mellan Blekinge och Skåne ser ut som en klassisk värvningsfilm. ”Därför blev jag arkeolog” vittnar den ene efter den andre av deltagarna i teamet innan de fortsätter att pilla bland lämningarna i marken. ”Det är ett drömyrke.” (Furhammar 2005)

MH: Ja men det är ju klart att man måste förstå... man vill ju veta... Vad vi gjorde fel första programmet, det var för många presentationer av arkeologerna. Man skulle ha delat upp det lite, vi gjorde för många, jag tror vi gjorde fyra eller fem, och det var för mycket. Då blev det kanske ett sådant intryck, det kan jag hålla med om. Samtidigt måste man ju veta vad det är som gör att den här personen tycker att arkeologi är så spännande. Om man inte har det med sig från början... Det är ju en sak

man berättar i en långfilm också, men man ser den kanske inte alltid. Därför blev vi arkeologer... ja, det var nog för många presentationer i första avsnittet.

CH: Den andra kritikpunkten är kanske svårare att svara på...

MH: (läser högt)

Det är grävandet på platsen som är huvudsaken. Och skam till sägandes blir jag aldrig klar över vad som är syftet med detta grävande och letande efter vad som kan ha blivit kvar efter polisens rövningar i mitten på 1930-talet. Arkeologerna hittar en liten glödlampa, en rostig nyckel, en buteljhal, en fil, till och med en pistolkula, än sen? Deras entusiasm för varje liten pryl de hittar är så översvallande att man som åskådare känner sig utanför. Lite otåligt frågar man sig om det här ökar vår kunskap om något över huvud taget (utom att bovarna drack överraskande fin vermouth). Är det inte kunskap som är målet med arkeologin? (Furhammar 2005)

CH: Han kritiserar att det inte verkar handla om kunskap men om allt möjligt annat.

MH: Jo, jag kan förstå att om någon hittar en glödlampa eller en rostig nyckel – än sen? Men i det första programmet saknades prylar. Man hittade ju inte så mycket prylar. Man hade inte gjort någon grafik. Det var bara några skyltar... Jag tycker fortfarande att det här inte var ett arkeologiprogram i första hand. Det var ett historiskt program. Och jag tycker det är samma sak. Alla program var olika. Vissa handlade om en liten gubbe, vissa

handlade mer om arkeologi. Lindholmen handlade mycket om hur man la upp arbetet. Det här är inte Kunskapskanalen som ska visa att så här blir man arkeolog. Det gör man på barn-tv, tycker jag (skratt). Jag har fått hundratals mail från barn och ungdomar som vill bli arkeologer. Många tyckte att det här var det bästa som har gått på tv.

BP: Vilket var ditt personliga favoritprogram i serien, och varför?

MH: Programmet om trollkvinnan Göta-Lena tyckte jag var kul, där hittade man mycket. Man hittade de här knapphålen, man visade platsen och människorna, det tyckte jag också var så kul. Där var det människor som har levat men som ingen visste något om... Jag menar, även om man inte vet deras namn, helt plötsligt fick den här lilla platsen ett namn, och den fick en plats i vår historia. Det tyckte jag mycket om. Sedan gillade jag programmet om Lindholmen mycket, och där var det i princip bara arkeologi. Där var det kunskap. ”Här gick vägen, det ser vi där, för vi har det...”. Så var det olika stenar, och man såg hur gränsen hade gått och hur människorna hade levat. Det var tack vare arkeologin. Jag tyckte Bildsköne Bengtsson var ett bra program, även om det var ett hastverk. Men jag tycker att alla program hade sin egen charm. Det var olika platser, olika människor, olika öden: han som åkte ner till Kina och var spion för kineserna till exempel – fantastiska grejer jag aldrig hade hört talas om. Till många av de här platserna vallfärdade folk efter programmen. Människorna som medverkade i programmen och berättade historierna har fått hur mycket som helst att göra, exempelvis mannen som berättade om Bildsköne Bengtsson. Det

är fantastiskt. Berättelserna hade aldrig kommit fram om inte arkeologin hade funnits, om inte ni hade funnits, hittat platsen, och sedan lyft fram den.

BP: Mediets genomslag är starkt. Det märks bland arkeologistudenterna att de är mer medvetna om att det finns något som kan kallas samtidsarkeologi än de var tidigare.

MH: Ja, jag vet inte så mycket om just den arkeologin, jag skulle gärna vilja göra något om ännu äldre tider. För mig spelar det ingen roll. Ni pratar om arkeologi, jag pratar om att berätta historier. Men en sak som jag tror att ni kommer att få se värdet av är, att det kommer att bli mycket lättare att hitta pengar, att hitta symbiosen, och nu är det mycket folk som är intresserade efter att ha sett *Utgrävarna*.

Det märks att Historiska museet är otroligt intresserade av att samarbeta. Vi har pratat om flera projekt. Nu blev det ingen *Utgrävarna* det här året, men de ville göra en utställning med allt vi hittade om vi hade hållit på ett år till. Hade de först sett hur bra det blev, hade de kanske gjort utställning direkt. Du förstår vilken fantastisk utställning, som åker runt i Sverige kanske... Jag tror att den sortens projekt har en stor framtid. Vår historia är ju så intressant. Alla älskar arkeologi. Varenda människa jag känner tycker att arkeologi är intressant.

CH: Det stod på SVT:s hemsida, i förhandsinformationen, att: "Arkeologiskt detektivarbete väcker mysterier till liv". Det är lite Indiana Jones, men bara i rubriken egentligen...

MH: Ja, men är det inte mysterier, och platser, som väcks till

liv? Det tycker jag vi gjorde i alla program. Programmet om sjökaptenen Frans Brisander, hans livs mysterium och hans platser väcktes ju till liv. Hans hus, hur han hade tänkt sig det, pagoden...

BP: När man gör ett sådant program, vad tänker man sig för tittarkategori? Vad är visionen? Vem fånglas av programmen?

MH: Programserien fungerar utmärkt för åldersgruppen 40+. Problemet är att tv-kanalerna inte själva förstår hur demografin ser ut bland dem som tittar på tv. Det är inte personer mellan femton och trettio som huvudsakligen tittar på tv. De som ser på tv är lite äldre. Ändå ska alla programmen... alltså, SVT får numera inte göra program som riktar sig till människor över trettio, trettiofem år. Allt riktas till en målgrupp under trettiofem.

BP: Och det är inte de som huvudsakligen tittar?

MH: Nej. Och de förstår inte: vi måste hitta den publiken.

CH: Om en kommersiell tv-kanal söker de unga tittarna, det kan man förstå, det har med reklampengarna att göra, men för SVT:s del är det väl annorlunda?

MH: Ja. Det är helt obegripligt varför SVT ska slåss om samma publik som de kommersiella kanalerna. De har ju redan en enorm publik. Vad är det för fel på oss som är över 40? Jag fattar inte det. (MH läser tittarsiffrorna för *Utgrävarna*, red. anm.) Vår publik växte hela tiden, från sexhundrausen till mer än en miljon tittare till slut. Det är enormt bra tittarsiffror för en torsdagskväll

klockan halv åtta. Normalt sett är det en fem-sex-sjuhundratusen. Jag märkte på responsen vi fick från tittarna att programserien låg så nära dem själva, det var människorna, personer och historier, som man intresserade sig för eller identifierade sig med.

Program	Antal TV-tittare	% TV-tittare	% tittartidsandel
1	900 000	10,4	30,7
2	755 000	8,7	22,3
3	665 000	7,7	21,7
4	660 000	7,6	22,1
5	715 000	8,2	24,6
6	720 000	8,3	24,7
7	840 000	9,7	27,7
8	605 000	6,9	17,9
9	1 105 000	12,7	32,5
10	895 000	10,3	27,7

CH: Hur viktig är musiken och stämningen i en film? Musiken i början och slutet av *Utgrävarna* är ju någonting som man inte glömmer...

MH: Det är 50 procent tror jag, mellan 25 och 50 procent, det är musiken och stämningen. För mig är den extremt viktig. Du kan få det mer dramatiskt än vad det är, förstärka intrycket av programmet. Normalt sett använder man musiken för att skapa en stämning, en atmosfär, så att man från början känner att, OK, det här kanske är ett program som är lite sorgligt. I

programmet om Lindholmen var det en vacker balalajka som spelade medan båten åkte in till ön, och då får man det med sig från början, att det här är inte ett muntert öde ... Det är otroligt viktigt med musiken.

CH: Det tycker jag är intressant. När arkeologer tittar på ett sådant program, lyssnar de till vad man säger, kunskapsinnehållet, om något är rätt eller fel. Man är inte så medveten om musiken eller atmosfären.

MH: Men det ska man inte riktigt vara heller, det ska ju komma nånstans undermedvetet. Det är som när en film är bra klippt så ska man inte se klippen utan det ska bara flyta på. Men man kanske inte ser att det är en scen som bara är en och en halv minut men innehåller hundra olika vinklar och klipp, det ser man inte. Och det ska man inte se. Det är enormt mycket arbete med ljudet för att få fram atmosfären och få ljudeffekter och... Du vet, använder man bara det existerande ljudet, då blir det ju nästan tyst, då hör man bara prat och skrap och ingenting mer.

CH: Varifrån är musiken till inledningen och avslutningen av *Utgrävarna* hämtad?

MH: Den är från *Världarnas krig* av Jeff Wayne. Den är fantastisk med Richard Burton som pratar... Filmen är från 1975 eller 1976 tror jag.

BP: Vilken är den viktigaste erfarenheten av att producera en programserie som *Utgrävarna*?

MH: Att allting har med människor att göra. Det sa jag tidigare: vi måste få fram människorna bakom platserna. Det här fånglägret exempelvis, att man fick höra hur jävligt det var, vissa kanske till och med avrättades. Om man inte har med den mänskliga aspekten, människor som kan ha haft med en viss plats att göra, då har det inget värde, inget mänskligt värde. Jag lovar er, det gäller arkeologi lika väl som en tv-produktion. Om ni tappar bort ett föremål – ”det gjorde inte så mycket”, det var liksom inte värt något, men helt plötsligt är det en sak som du fick av din mamma eller din mormor, som kanske inte är värt något alls mätt i pengar, men det gör ont i hjärtat att tappa bort det... Man måste träffa hjärtat.

CH: Tack så mycket.

MH: Jag önskar er all lycka, verkligen, det behövs. Jag älskar arkeologi.

Referenser

Furhammar, Leif 2005. Kunskapslös arkeologi. Vad är meningen med ”Utgrävorna”? *Dagens Nyheter* den 30 oktober 2005.

Redigering: Bodil Petersson

Agenda arkeologi – upplysning, terapi eller moral

Jes Wienberg

Agenda arkeologi

Vad bör göras? Behövs det långa tidsperspektivet från stenåldern till nutiden? Eller behövs istället samtidens arkeologi hos Bildsköne Bengtsson och bland Kubas missiler? Behövs en global utblick eller mikrostudier i närmiljön? Behövs en brett famnande arkeologi eller disciplinernas specialisering? Behövs mer teoretisk medvetenhet eller empirisk förankring? Vem skall sätta agendan: arkeologerna som specialister, den intresserade allmänheten eller politikerna som representanter för samhället? Är det utgrävningens resultat som är viktiga eller utgrävningen som underhållning? Behöver vi mera kunskap om det förflutna, eller skall vi fokusera på bruket av det förflutna i nutiden? Representerar ”Agenda kulturarv” en ny politisering? Eller har arbetet med det förflutna alltid varit politiserat? Är syftet med arkeologin upplysning, terapi eller moral?

Idag finns en mångfald av agendor eller påståenden om, hur det förhåller sig med arkeologin, och vad som bör göras – en mångfald av sökande eller tvärsäkra, men ofta inbördes motstridande påståenden. Så och så *är* det – så och så *bör* det vara. Det är lätt

att bli förvirrad. Om jag inte är förvirrad, så är jag åtminstone undrande, eftersom svaren inte är självklara för mig.

Meningarnas mångfald

Vi finner samma typ av frågor, debatt, svar och förvirring inom ett brett fält: inom hela sektorn för kulturarv och historia med dess många discipliner och institutioner. Och tankarna går självklart till Riksantikvarieämbetets omdiskuterade projekt ”Agenda kulturarv” under åren 2001–2004 (Blank 2004), som ett exempel på ett auktoritativt inlägg om, hur det bör vara.

Formulerar man frågor om, varför vi behöver minne, arkeologi, historia, bevarande, arkiv, museer, rekonstruktioner eller levandegörande möter vi samma mångfald. Här finns böcker fyllda med motiveringar.

Och väljer man kort och gott att svara *nej*, vi behöver inte alla dessa minnen, alla dessa discipliner och institutioner, det förflutna har sedan länge blivit en börda (jfr Nietzsche 1874), ja då måste man ändå konstatera, att behovet tillsynes existerar och ökar. Se bara på det ökande antalet museer och den oförtröttliga strävan att för eftervärlden dokumentera och K-märka allt från arkeologiska kontexter i fält till miljonprogrammets lägenheter och hela industrimiljöer.

Ordning i kaos

Det är frestande att karakterisera mångfalden och förvirringen som ett uttryck för det postmoderna tillståndet (jfr Lyotard 1979), alltså som ett grundläggande villkor för människan efter det moderna projektet. Men nej, samma förvirring möter oss även

dessförrinnan. Samtiden har alltid varit präglad av en mångfald av meningar och osäkerhet om framtiden. När en tid eller epok kommer på distans och kan överblickas, förenklas den för att passa in i en berättelse om det tidstypiska med en given riktning. Går man både på djupet och bredden av en period, som Ola W. Jensen har gjort med synen på det förflutna i Sverige på 1600-talet, ser man mångfalden (Jensen 2002).

Mångfalden har också en grund i en kvantitativ tillväxt. Det finns fler arkeologer än någonsin och därmed också fler meningar än tidigare. Pluralismen har därtill sin grund i fältets uppsplittring i många perspektiv och discipliner med var sin diskurs, sina frågor, begrepp, metoder och källor (jfr Kristiansen 1996). Arkeologer talar om fynd, fornminnen eller kontexter, historiker talar om källor, historia och berättelser och åter andra om minne, minnesmärken och kulturarv.

I mångfalden kan tecknas tre perspektiv, som anknyter till Annales-skolans tre tidsnivåer – händelserna, konjunkturerna och strukturerna – nämligen motiveringarna, konjunkturförklaringarna och strukturförklaringarna.

Motiveringar av enskilda händelser hörs vid invigning av ett nytt museum, i festskrifter och programförklaringar som ”Agenda kulturarv”. Forntid för framtid! Kulturarvet som en resurs! Demokrati och dialog! Mångkultur och hållbar utveckling! Motiveringarna på denna nivå har ofta prägel av tidstypiska slagord - tidigare nationen, sedan klasskampen och nu det mångkulturella. Behovet för det förflutna verkar konstant, medan motiveringarna följer tidsandan.

Förklaringar på konjunktursnivå handlar om, att ett ökat intresse för det förflutna följer den ekonomiska konjunktursituationen. Moderniteten och moderniseringen framkallar ett behov av

kontinuitet och bevarande, eller en nedgång för moderniteten och moderniseringen kompenseras med historiens återkomst. Förklaringarna kan kallas kristeorier, eftersom behovet för det förflutna uppfattas som en kompensation för ett kristillstånd. Ett exempel kunde vara, när Oldnordisk Museum, dvs. Nationalmuseets föregångare i Köpenhamn, etablerades 1807, tillsynes som en reaktion på Danmarks nederlag i Napoleonkrigen, stölden av guldhornen, bombningen av Köpenhamn och förlusten av flottan (Kristiansen 1989:207), även om kronologin haltar.

Kristeorier förekommer hos en lång rad tyska, engelska och amerikanska intellektuella genom 1900-talet och fram till idag, från Oswald Spengler till Jonathan Friedman (Friedman 1994, särskilt s. 39 med fig. 2.4). Och kristeorier är tämligen populära bland arkeologer. Gemensamt för de intellektuella är, att de använder föreställningar om det förflutna för att kritisera sin samtid. Problemet med kristeorierna är emellertid, dels att begreppet kris snarast handlar om retorik än analys, dels att teorierna inte kan falsifieras. Teorierna passar alltid, varför de i Karl Poppers mening är ovetenskapliga (jfr Popper 1959): Antingen är det för mycket modernitet och modernisering, eller så är det för lite. Antingen går det upp eller så går det ner. Krisen tycks konstant för kritikern av samtidens samhälle.

Slutligen finns strukturella förklaringar, där behovet av minne och historia knyts till samhället som typ eller till människan som just människa. Ett exempel skulle kunna vara Claude Lévi-Strauss, som uppdelar samhällen i två kategorier eller ytterpunkter: de ”kalla” primitiva samhällena utan historia och utveckling, och de ”varma” moderna samhällena, som använder historien som en motor i utvecklingen, och som skapar kulturell ordning med monument (Charbonnier 1961:37ff). Här kan så begreppet

”primitivt samhälle” avvisas som en konstruktion (jfr Kuper 1988).

Debatten kring arkeologins agenda, kring vad arkeologin är, kan och bör vara, handlar grundläggande om olika perspektiv på det förflutnas roll i samtiden. Och i det följande vill jag framhäva tre perspektiv för att kunna förstå debatten och mångfalden.

Upplysning, terapi eller moral

De tre perspektiven handlar om tre olika syften med arkeologi eller mer allmänt syften med att fokusera på det förflutna: upplysning, terapi eller moral.

Upplysning

Kunskap om det förflutna är nyttig. Vi behöver vetande om det förflutna för att förstå samtiden och kunna möta framtiden. Idealet är sanning, upplysning och framsteg med vetenskapen som metod. År efter år ackumuleras ny kunskap. Tendensen skulle kunna illustreras med diagram, som visar exempelvis det ökande antalet dendrokronologiska dateringar. Ackumulerad ny kunskap om det förflutna, eller?

Som alla vet har perspektivet attackerats de senaste årtiondena. Hela upplysningsprojektet med dess vilja till vetande uppfattas som ett maktprojekt. Framstegstankens upplysning förvandlas här till en ideologi som alla andra. De teknologiska framstegen får medansvar för 1900-talets värsta folkmord, moderniteten för förintelsen (t.ex. Bauman 1989). Sanningen betvivlas både som mål och begrep. Och vetenskapen nivelleras med andra kunskapsformer. Attacken kommer från en postmodern konstruktivism och

Fig. 1. Salvestaden – upplysning, terapi eller moral? (Foto: Jes Wienberg 2004)

relativism, som enbart känner en allmän sanning, nämligen att det inte finns några sanningar. De attackerande kan ofta knytas till en samtidskritik, där kristeorierna hör hemma.

Terapi

Moderniteten eller moderniseringen i såväl uppgång som nedgång behöver kompenseras med berättelser. Det förflyttna fungerar terapeutiskt, dvs. det skall bota eller åtminstone minska problemen i samtiden. Snabb förändring eller fallande förväntningar på framtiden under en ekonomisk nedgång möts med ett antal berättelser om ”landet annorlunda”. Den nedlagda fabriken omvandlas till museum, som det skedde i England från 1980-talet (Hewison 1987). Eller så får de arbetslösa sysselsättning i Foteviken eller Salvestaden. Och på fritiden kan man upplysas eller underhållas av Arkeologerna i TV. Som bekant, ”Man kan använda historia till vad som helst ” (jfr Johansen 2004), inte minst som terapi i förorterna och i glesbygden.

Arkeologin blir här en del av en populär kultur, som med ord lånade av Zbigniew Brzezinski skulle kunna kallas ”tittytainment”, alltså en blandning av (bröst)näring och underhållning (Martin & Schumann 1997:12f.), bröd och skådespel. Den populära kulturen kräver inga sanningar. Här krävs inga skiljelinjer mellan fakta och fiktion, mellan historia och myt. För underhållningen spelar det ingen roll, om Bildsköne Bengtsson har existerat, om Salvestaden är byggd som kulisser, om trelleborgarna var radarstationer, om den heliga Gralen är gömd på Bornholm eller kanske i Skottland, om Kensingtonstenen är från 1300-talet eller 1800-talet. Här upplöses gränserna mellan vetenskapen och det alternativa, mellan fakta och fiktion.

Moral

Slutligen kan det vara en moralisk plikt att bevara spår från det förflutna mot förgängligheten. Vi bör minnas människor och händelser i det förgångna. Vi bör bevara kulturarvet för framtiden, så att det inte försvinner i glömskans svarta hål, annars riskerar vi att upprepa det förgångnas misstag. Det finns en hel genre, som handlar om, hur det förflutna bör hanteras, och hur det har blivit förstört och politiskt missbrukat, naturligtvis inte av oss, men av de ”andra” före oss eller långt borta. Det ultimativa moraliska exemplet är offret, Förintelsen och Auschwitz, som sätter relativismen på prov: ”Om detta må ni berätta” (Bruchfeld & Levine 1998).

Plikten att berätta om det förgångna är troligen plikten att berätta sanningen. Men är det möjligt? Vad skall berättas och hur länge? För all evighet? Kan det inte vara bättre att förnya, glömma och gå vidare? Och varför så bråttom med att visa andras missbruk? Är syftet att framhäva den egna förträffligheten? Det problematiska är självklart: var finns en fast punkt för moralen, när Gud sedan länge är död?

Nyttig kunskap, berättelsens terapi eller plikten att minnas? De tre perspektiven och de tre syftena hamnar ofta i motsättning till varandra. De senare årens debatt knuten till ”Agenda kulturarv”, prioriteringen av samtiden framför forntiden och tillropen om politisering, handlar om, var tyngdpunkten skall ligga. Här finns en totalitär tendens, där vart och ett av perspektiven vill dominera diskursen: kunskap i centrum med en strävan efter sanning, medan berättelsen och moralen är underordnad. Alternativt berättelsen i centrum, allt är berättelser, och sanningen är inte avgörande. Alternativt moralen och politiken i centrum, medan kunskap och berättelse är underordnad. Om någon

således hanterar de tre perspektiven som lika legitima, blir det kontroversiellt (jfr Petersson 2003).

Konflikten mellan perspektiven kan ta sig uttryck som en konflikt mellan vetenskapen, som skall representera en strävan efter sanning och gärna premierar originella forskningsresultat; medier och medieanvändare, som söker den spännande berättelsen, för annars zappas det hastigt vidare; och så politikerna, partier, statliga myndigheter och andra, som förväntar eller direkt kräver nytta för samhället, vilket torde vara en omskrivning för, att kunskapen och berättelserna måste underordnas deras aktuella agenda. Här kan en strävan efter kunskap om det förflutna och bruket av det förflutna ställas mot starka krafter, som istället vill fokusera på underhållning, tittarsiffror, ekonomisk tillväxt, hållbar utveckling eller kulturella identiteter. Och ibland kan jag sakna en inbördes förståelse och respekt för, att perspektiven innebär olika mål, medel, villkor och normer, som inte omedelbart kan harmoniseras eller rangordnas.

Sanning, skönhet och godhet

För att begripa debatten vill jag nu lägga ett långt tidsperspektiv. För tredelningen vittnar om en mer allmän problematik med djupa rötter (jfr även Wienberg 1999:195ff.).

Det handlar grundläggande om Platons tre kategorier sanning, skönhet och godhet, till vilken kunskapsläran eller epistemologin, estetiken och etiken kan knytas (Thielst 2001). Alltsedan Platon uppträder kategorierna i många sammanhang: exempelvis hos Immanuel Kant med hans kritik av förnuftet, estetiken och sedernas metafysik; hos Esaias Tegnér i dikten ”Det Eviga” (Stenström 2006); och hos Søren Kierkegaard med hans tre

stadier på livets väg: det estetiska, det etiska och det religiösa (Kierkegaard 1845). Det estetiska handlar här om njutning och upplevelser, och det etiska om plikt, medan sanningen har ersatts av det religiösa, alltså av Gud.

Perspektiven måste vara ”eviga”, åtminstone återkommande i filosofin, men sett enskilda är begreppen sanning, skönhet och godhet långtifrån eviga utan snarast förgängliga med kort hållbarhet. Varje epok har sin uppfattning av det sanna, det sköna och det goda.

Debatten rör sig alltså inte enbart om, hur man bör förhålla sig till det förflutna utan också om att förhålla sig till samtiden. Det är en existentiell problematik, där något entydigt svar inte kan ges - varken om det förflutna eller samtiden. Enligt min mening representerar de tre perspektiven med sina syften grundläggande tanke kategorier, som kan komplettera varandra utan inbördes rangordning: upplysning, terapi *och* moral.

Utan agenda

Frågorna var många i inledningen. Svaren är få eller inga – ett undrande ”eller” blev utbytt med ett ”och”. Det finns säkert andra, som är villiga att svara. Syftet var att försöka att förstå en debatt och mångfald, där tre perspektiv kämpar om att dominera fältet - upplysningens kunskap, terapins berättelse och moralens plikt. Det som har kallats en politisering handlar om en förskjutning av tyngdpunkten från kunskapen till berättelsen och moralen. Men man kan inte förebrå regeringen, att den försöker påverka kulturarvsektorn, så att den passar med dess aktuella politik. Det är historiskt sett knappast något nytt, snarast lite banalt med tidstypiska formuleringar. Däremot vill

jag sätta frågetecken vid behovet av att formulera en agenda att följa. Behöver arkeologin, arkeologerna och allmänheten en agenda, alltså något som säger ”vad som bör göras”, som styr i vilken riktning man skall springa? Mitt svar på, vad som bör göras, är att ingenting ”bör”. Paradoxalt bör vi vara utan ett bör, alltså utan agenda. Men vi springer väl efter pengarna – eller TV, oavsett agenda.

Referenser

- Bauman, Z. 1989. *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity.
- Blank, Y. m.fl. 2004. *Agenda kulturarv. Slutrapport*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Bruchfeld, S. & Levine, P. A. 1998. *Om detta må ni berätta. En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Charbonnier, G. 1961. *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*. Les lettres nouvelles 10. Paris: Union générale d'éditions.
- Friedman, J. 1994. *Cultural Identity and Global Process*. Theory, Culture & Society. London: Sage.
- Hewison, R. 1987. *The Heritage Industry. Britain in a Climate of Decline*. London: Methuen.
- Jensen, O. W. 2002. *Fortid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på fortid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*. Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 19. Göteborg: Institutionen för arkeologi.
- Johansen, B. (utg.) 2004. *Man kan använda historia till vad som helst*. Stockholm. (Broschyr från Riksantikvarieämbetet)
- Kierkegaard, S. (pseudonymen Hilarius Bogbinder) 1845. *Stadier paa Livets Vei. Studier af Forskjellige*. Kjøbenhavn.
- Kristiansen, K. 1989. ”Fortids Kraft og Kæmpestyrke.” Om national og politisk brug af fortiden. *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien*. (Red.) L. Hedeager & K. Schousboe. København: Akademisk Forlag. s. 187–218.

- Kristiansen, K. 1996. Old Boundaries and New Frontiers. Reflections on the Identity of Archaeology. *Current Swedish Archaeology* 4, s. 103–122.
- Kuper, A. 1988: *The Invention of Primitive Society. Transformations of an Illusion*. London: Routledge.
- Lyotard, J.-F. 1979. *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*. Collection Critique. Paris: Édition de minuit.
- Martin, H.-P. & Schumann, H. 1997. *Globaliseringsfällan. Angreppet på demokrati och välfärd*. Stockholm/Stehag: Symposion. (1. utg. 1996).
- Nietzsche, F. 1874. *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*. Unzeitgemässe Betrachtungen. Leipzig.
- Petersson, B. 2003. *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund: Nordic Academic Press.
- Popper, K. R. 1959: *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson. (1 ed. Wien 1934).
- Stenström, J. (red.) 2006. *Det eviga som traditionsbrott*. Lund: Lunds universitet.
- Thielst, P. 2001. *Det sande, det gode og det skønne. Erkendelsesteori, etik og æstetik. En indføring i filosofi*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Wienberg, J. 1999. The Perishable Past. On the Advantage and Disadvantage of Archaeology for Life. *Current Swedish Archaeology* 7, s. 183–202.

En insikt i synen på arkeologi

Mats Engström

Inledning

Som en del av ett magisteruppsatsarbete vid Lunds universitet genomfördes 2005 en enkätundersökning med syfte att söka insikt i de föreställningar och åsikter kring ämnet arkeologi som cirkulerar i samhället. Undersökningen ville även fokusera på de eventuella skillnader som kunde tänkas föreligga mellan en inom- och en utomvetenskaplig urvalsgrupp, bl.a. ifråga om synen på och förutsättningarna för arkeologisk kunskap, den arkeologiska vetenskapens målsättning(ar) och ämnets möjligheter att vara en relevant humanistisk aktör i dagens samhälle.

Frågornas spännvidd är omfattande och urvalet begränsat, men min förhoppning är att resultaten kan ge underlag för vidare diskussion kring både de skillnader och likheter rörande några av de premisser och antaganden som man i de båda urvalsgrupperna utgår ifrån. Detta gäller naturligtvis i första hand den utomvetenskapliga gruppen, vars åsikter och trosföreställningar man i många fall måste spekulera relativt fritt kring. Kunskaper kring denna grupp, som givetvis inte består utav någon helt homogen massa, ökar möjligheterna till en förbättrad kommunikation mellan profession och allmänhet – en kommunikation som är

en förutsättning för att arkeologin som vetenskap skall kunna vara en deltagare i såväl kultur- som samhällsdebatt.

I det följande kommer jag att låta fyra, ur enkäten, utvalda frågor bilda underlag för de frågeställningar jag vill diskutera. Men först lite kort om själva undersökningen.

Tillvägagångssätt

Totalt registrerades 174 deltagare i statistikprogrammet SPSS, varav 123 stycken ur den s.k. ”allmänhetsgruppen” och 53 stycken ur den s.k. ”arkeologgruppen”. Den förra gruppen utgörs inte av något helt och hållet representativt urval av den totala svenska befolkningen ur strikt statistiskt synpunkt. Gruppen kan dock anses fylla de krav på heterogenitet ifråga om ålder, kön och utbildning, som kan ställas då man söker efter mer eller mindre starka tendenser. Denna grupp består i huvudsak av svenska tågresenärer på väg mellan Malmö och Köpenhamn. Den senare gruppen (arkeologerna) utgörs helt och hållet av deltagare vid 2005 års upplaga av arkeologikonferensen ”Nordic TAG” i Lund.

Enkätundersökningen – frågor och svar

Fråga 1.

Hur skulle Ni vilja beskriva den arkeologiska vetenskapens övergripande mål?

Detta var den enda öppna frågan på enkäten, dvs. där folk själva har fått skriva in sina svar istället för att ta ställning till ett påstående. Detta har inneburit en något lägre svarsfrekvens. 56 stycken ur allmänhetsgruppen har svarat och 31 stycken ur

arkeologgruppen. Givetvis kan man fråga sig om det finns ett övergripande mål för arkeologin. Att relativt många har valt att inte svara skulle kunna tolkas som att man inte ser något övergripande mål överhuvudtaget. Ett uteblivit svar kan dock också bero på tidsbrist eller att man helt enkelt inte orkat svara.

För att överhuvudtaget kunna sammanställa de befintliga svaren på något meningsfullt sätt, har jag valt att *inte* kategorisera svaren efter specifika åsikter, utan efter vilket tempus de olika svaren låter sig delas in i. Kategorierna nedan åtföljs av exempel på hur ett typsvar för respektive kategori ser ut. Indelningen, som har inspirerats av ett liknande uppdelning gjord av Nick Merriman (1991), är följande:

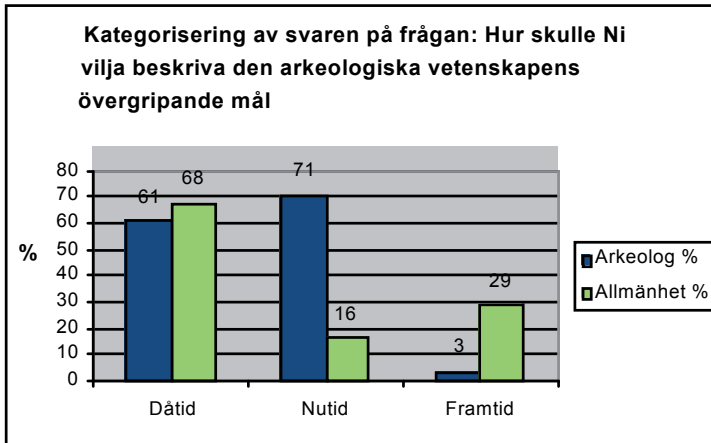
Dåtid – att utforska historien, förklara hur människor levde förr

Nutid – att ifrågasätta hur vi lever idag, ge människor en förmåga att förstå sig själva

Framtid – ta lärdom av historien, säkra historien åt framtida generationer

Det bör påpekas att ett och samma svar kan falla i mer än en kategori, vilket förklarar varför den totala summan i diagrammet överstiger 100 %.

Det finns flera intressanta iakttagelser att göra. Båda grupperna är föga överraskande relativt överens om att arkeologins övergripande mål relaterar till dåtiden. Jag vill dock lyfta fram nutidskategorin, där 71 % av arkeologerna återfinns, men bara 16 % av allmänhetsgruppen. Vad betyder detta? Jag vill mena

att denna klyfta påverkar möjligheterna till en meningsfull kommunikation mellan de två grupperna. Man utgår från olika premisser och förväntar sig olika saker. Om arkeologi och dess huvudsakliga målsättningar är en sak för arkeologer och en annan för allmänheten i stort blir det svårt att nå ut och vara en aktuell kunskapsproducent.

Ifråga om arkeologins målsättningar kan dåtidskategorin sägas relatera till en syn på kunskapens egenvärde som det mest centrala, medan nutidskategorin refererar till en tillämpning av denna kunskap. Överför man detta till de två grupperna skulle man kunna dra slutsatsen att allmänheten i arkeologisk forskning ser just ett utvinnande av kunskap för kunskapens egen skull och inte (likt arkeologerna själva) för att denna kunskap faktiskt skulle kunna tillämpas på olika håll i samhället i form av att vara t.ex. kritiskt granskande eller fungera som en kulturell ögonöppnare.

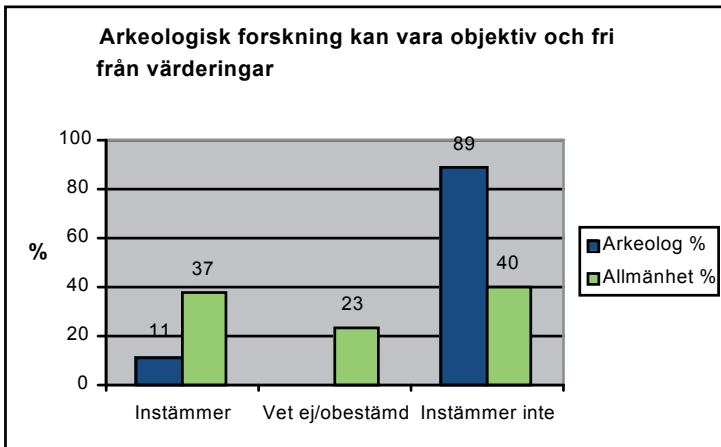
Samtidigt som att all kunskap som produceras inte måste

vara direkt tillämpbar så blir frågan om arkeologins existens-berättigande och legitimitet aktualiserad i ett sammanhang som detta. Om man från allmänhetens sida inte i någon större utsträckning ser tillämpningen av arkeologisk kunskap som något huvudsakligt mål blir det kanske heller inte svårt att förstå de nedskärningar och besparingar som görs. I dagens samhälle är tillämpning en viktig ingrediens när t.ex. statliga pengar skall fördelas.

Liksom andra humanistiska ämnen måste arkeologen arbeta aktivt med att bredda bilden av ämnet och dess möjligheter. Det handlar inte om att ”rätta till” människors felaktiga bilder, eller tvärtom att man som arkeolog skall anpassa sig till helt och hållet till vad folk önskar sig, utan det handlar om ett närmande mellan två olika föreställningsvärldar.

Fråga 2.

Arkeologisk forskning kan vara objektiv och fri från värderingar.

Här har deltagarna fått ta ställning till vilken typ av kunskap som man anser att arkeologisk forskning producerar. Frågan rör i vilken utsträckning man anser att denna kunskap kan vara just objektiv och berätta den ”rätta” och ”sanna” historien.

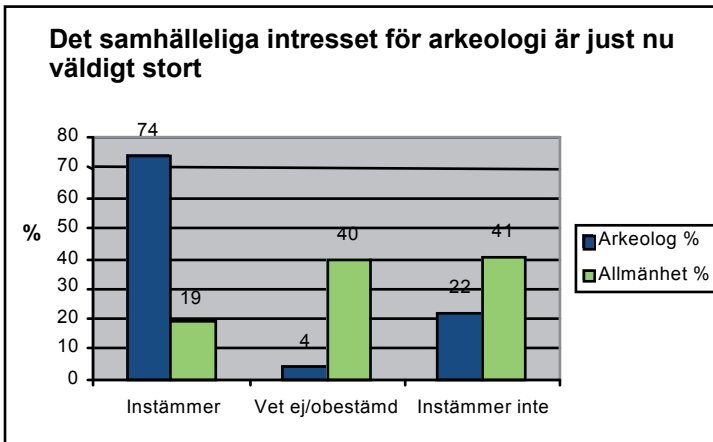
Resultatet visar att man inom arkeologgruppen relativt entydigt förnekar att en sådan forskning kan existera. Detta är dock givetvis inte liktydigt med att säga att det inte finns bättre och sämre forskning. Inom allmänhetsgruppen är man däremot mera splittrad. 37 % instämmer helt eller delvis i påståendet, samtidigt som 23 % är osäkra. Resultatet kan tolkas på flera sätt. Kanske är frågan svår att besvara med tanke på att ordet ”forskning” i sig kan tänkas betyda just att den kunskap som produceras är ”säker” och ”noga kontrollerad”, men kanske framförallt att denna kunskap produceras av ”forskare” vid landets universitet och högskolor. Vi talar således om en bild av forskaren som producent av sann, objektiv kunskap. En sådan syn på forskaren och den kunskap denna producerar kan sägas förutsätta dels en klar uppdelning mellan expert och lekman, dels mellan fakta och tolkning. Den bäddar för en typ av envägskommunikation som inte behöver vara fel i sig, men jag tror att den inverkar negativt på de möjligheter som arkeologisk kunskap har ifråga om att verka i en bredare humanistisk kontext – en kontext som inte begränsar sig till diskussioner kring enbart mätbara resultat eller naturvetenskapliga analyser, utan också tar sig an de stora frågorna och erbjuder nya perspektiv. För att detta skall kunna ske krävs det att bilden av den typ av kunskap som arkeologisk forskning producerar problematiseras. Detta betyder självfallet inte att all arkeologisk kunskap skall relativiseras, men att de aspekter som rör de tolkande momenten bör lyftas fram på ett tydligt sätt även i publika sammanhang.

Man bör dock påminna sig om att 40 % ur allmänhetsgruppen har valt att inte instämna i påståendet, vilket kan tolkas som att man faktiskt är medveten om de problem och förutsättningar som råder inom den arkeologiska kunskapsproduktionen.

Fråga 3.

Det samhällseliga intresset för arkeologi är just nu väldigt stort.

Frågan är mycket bred och specificerar inte närmare vem eller vad som avses med "samhället". Hur stort ett "stort" intresse är anges heller inte. Båda grupperna har dock fått ta ställning till samma påstående. Att man väljer att uppskatta detta intresse på olika sätt är tydligt.

En majoritet av arkeologerna instämmer, men endast en minoritet inom allmänhetsgruppen. Att osäkerheten är stor inom den senare gruppen är högst förståeligt, även om 41 % har valt att inte instämna. Frågan i sin helhet avser inte att ta reda på de svarandes

personliga intresse, utan riktar sig mot de trosföreställningar som kopplas samman med ämnet och dess popularitet. Om intresset verkligen är stort eller ej är i detta fall av sekundär betydelse. Resultatet visar på en tydlig skillnad i synen på vilken popularitet ämnet betingar. Vad folk tror påverkar också i många fall vad folk tycker, även om denna koppling inte är nödvändig.

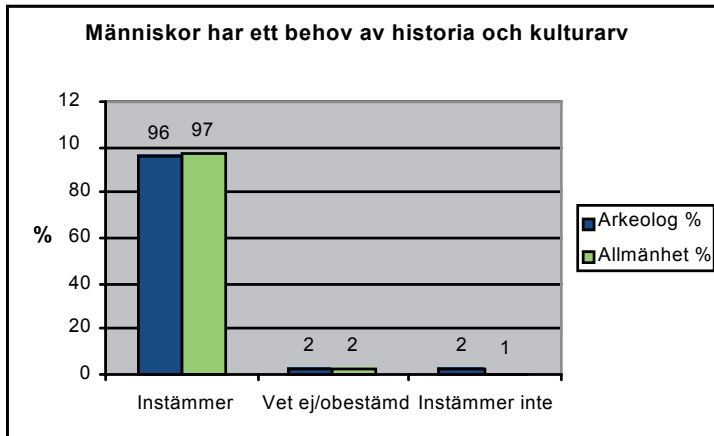
Från arkeologiskt håll kan jag själv ibland tycka att det ”stora publika intresset” nästintill förvandlas till en slags truism – att det är en självklarhet som man varken behöver vårda eller utveckla. Förvaltandet av ett redan befintligt intresse blir då viktigare än att aktivt försöka nå nya intressegrupper och skapa nya relationer. Nu tror även jag att intresset för arkeologi faktiskt är större än för många andra vetenskapliga discipliner, vilket bl.a. tar sig uttryck i såväl mediala sammanhang som vid föreläsningar och utställningar. Jag vill heller inte förringa alla de åtgärder och faktiska utvecklingsarbeten som görs, utan endast åter göra en koppling till resultatet som visar att det finns skillnader i synen på hur stort detta intresse faktiskt anses vara. Jag skulle också kort vilja relatera detta till diskussionen kring att arkeologi bedrivs i ”samhällets tjänst”. För vad händer med ett sådant argument om man finner att merparten av allmänheten inte är särskilt intresserad. Är det i det samhälleliga intresset för arkeologi som man som arkeolog söker sin legitimitet, och som ju då också är en orsak till varför man vill göra sig mer lättillgänglig och profilerad, blir detta intresse givetvis av avgörande betydelse. Ett större intresse är då nära sammankopplat med ett större existensberättigande. Uppenbarligen ser man som arkeolog detta intresse i större utsträckning än vad man inom allmänhetsgruppen gör, vilket visserligen också skulle kunna kopplas samman med att man dagligen kommer i kontakt med en intresserad allmänhet.

Detta är dock en diskussion som kräver ett annat underlag än det aktuella, då frågan som sagt inte avsåg att ta reda på de tillfrågades faktiska personliga intresse.

Fråga 4.

Människor har ett behov av historia och kulturarv.

Precis som föregående fråga är denna fråga mycket svagt preciserad. Avsikten var att försöka täcka in så mycket som möjligt som har att göra med det förflutna och människors inställning till vilken roll denna spelar. Hur de svarande har valt att tolka det i frågan nämnda "behovet" är här av sekundär betydelse då vilket behov som helst som tillfredställs med hjälp av historia och kulturarv är av intresse. Fokus har i frågan även flyttats från arkeologi till de bredare definitionerna historia och kulturarv. Detta för att få en mer heltäckande bild av människors syn på det förflutna som helhet och där arkeologin för övrigt är en viktig aktör.

Resultatet är slående. Kanske har jag ovan målat upp en något dystert bild, där klyftan mellan de två grupperna lyfts fram på bekostnad av de många likheter som finns. Entydigheten i resultatet ovan visar dock att arkeologin som en historisk vetenskap faktiskt har en roll att fylla i människors liv på ett eller annat sätt. Arkeologin bör försöka täcka in fler av dessa ”sätt”. Genom att vara kreativa har vi möjlighet att vara en del i människors liv och identitetsskapande. Vi kan som arkeologer erbjuda ett unikt perspektiv där både det som är annorlunda och det som är lika kan lyftas fram och berätta någonting om dagens samhälle.

Sammanfattning

Att undersöka vad människor har för uppfattningar och attityder till de frågor man som arkeolog jobbar med är inte bara av betydelse för att man skall kunna göra kunskapen mer lättkommunicerat och förståeligt. En större kunskap kring vad människor i allmänhet tror och tycker ökar möjligheten till ett meningsfullt och ett mer långvarigt samtal, som sträcker sig utanför det medvetet förenklade, oproblematiserande och kategoriska. ”Hårda fakta” (i den mån de är möjliga) skall inte negligeras, men måste ackompanjeras av en fortlöpande diskussion om vad de betyder och vilken roll de spelar.

Då man diskuterar arkeologins roll i samhället och en profilering av ämnet kommer man förr eller senare in på frågor som rör legitimitet och existensberättigande. Såsom förhoppningsvis framgått ovan är jag övertygad om att ett sådant berättigande finns, men kanske i nya former och att det är i enskilda människors tankar och funderingar kring både nutida och dåtida samhällets fundament och levnadsvillkor som detta berättigande

har sin essens. Innehållet i de ovan förda diskussionerna är vare sig nya eller särskilt kontroversiella. En mindre enkätundersökning som denna kan dock påminna om de olika premisser och förutsättningar som man utgår ifrån inom de olika grupperna. Detta är kanske den viktigaste poängen att ta med sig.

Referenser

Merriman, N. 1991. *Beyond the Glass Case: The Public, Museums and Heritage in Britain*. London: Leicester University Press.

Internet

Magisteruppsatsen utifrån vilka denna text härstammar finns att ladda ner på: <http://theses.lub.lu.se/undergrad/>

Arkeologi – frälsning för folket?

Anders Högberg

Denna artikel är ett försök att kritiskt belysa några böcker med arkeologi, evolutionsbiologi och ursprung som teman. Böckerna säljer bra. Men frågan är hur arkeologins roll i samtiden ser ut i ljuset av dessa skrifterns evolutionsbiologi och arkeologi?

Men egentligen handlar artikeln inte alls om dessa böcker. Den handlar istället om historiesyn, om olika värden som tillskrivs det förflutna och om olika anspråk på berättelser om hur nuet ska uppfattas. Därför vill jag att läsaren har med sig två begrepp under läsningen – historiebruk och historiemedvetande (Aronsson 2002: 189):

- Historiebruk – är de processer då vår historiekultur aktiveras för att forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterande helheter.
- Historiemedvetande – är de uppfattningar av sambandet mellan dåtid, nutid och framtid som styr, etableras och reproduceras i historiebruket.

De senaste åren har en flod av böcker om ursprung, evolution och livsstil översvämmat våra bokdiskar, inte bara i Sverige utan

över hela västvärlden. Budskapet i dessa böcker är att det går att finna en förbättrad livsstil i det mycket avlägsna förflutna och metoden för att göra detta går genom arkeologisk tolkning, kraftigt inspirerad av evolutionsbiologi (se exempelvis hemsidan PaleoDiet.com – The Paleolithic Diet Page).

I Sverige har arkeologen Göran Burenhults båda böcker *Det ofullkomliga djuret* (2002) och *Den fulländade människan* (2004), allmänläkaren Staffan Lindebergs *Maten och folksjukdomarna* (2003) och samma Linderberg och arkeologen Bo Gräslunds *Ursprunglig föda* (2005) fått stort genomslag. Dessa böcker är sinsemellan mycket lika.

Vad handlar böckerna om?

Böckerna handlar om hur vi idag lever fel, på ett sätt vi inte är biologiskt anpassade till. Vi äter fel, vi rör oss fel, vi organiserar oss fel och vi umgås på fel sätt. Detta har enligt författarna gett oss en mängd folksjukdomar. Fetma, övervikt, reumatism, hjärt- och kärlsjukdomar och diabetes är några exempel de lyfter fram. Tesen är att människan utvecklats under miljoner år av evolution och under denna utveckling anpassats till vissa former av föda och fysisk aktivitet. Men under de senaste årtusenden och med ett accelererande under det senaste århundradet har människor frångått detta naturliga sätt att äta och röra sig. Genom neolitiseringsen har kosten ändrats till något som inte är naturligt för oss. Från frukter, nötter, bär och kött till odlade spannmål, mjölkprodukter, socker och överskott av fett. Genom den västerländska livsstilen har vi ändrat oss från ett harmoniskt och icke konfliktfyllt samhälle till ett samhälle av förtryck, fetma och psykisk ohälsa.

I dessa böcker förs det ”naturliga”, ”biologiska” och ”ursprungliga” fram i en vetenskaplig språkdräkt med anspråk på självklarhetens riktighet. På första sidans sjätte rad i Lindeberg & Gräslunds bok (2005: 1) står följande att läsa:

”När vi presenterar denna bok gör vi det inte för att förespråka ännu en modebetonad åsikt om vad vi borde äta och inte äta. Det har varit vår strävan att bygga framställningen på vetenskaplig grund ... Vi anser själva att bokens grundläggande teser har betydande bärkraft, som stärks av att de baseras på flera sinsemellan oberoende källmaterial från flera olika forskningsområden.”

Vad de säger fast med färre ord är: Teserna i denna bok är vetenskapliga och riktiga. Vad jag tänkte försöka visa är att om man i en kritisk läsning tillför ett historiedidaktiskt perspektiv är texterna kanske inte så riktiga, som de vid en första anblick kan se ut att vara (Fig. 1). Denna text kan alltså ses som ett exempel på hur biologiinspirerad respektive konstruktivistisk arkeologi kan närma sig samma ämne utifrån olika utgångspunkter och därmed komma fram till skilda åsikter om hur nuet ska uppfattas (Welinder 2003).

Fig. 1 (nästa sida). Ett axplock av formuleringar ur Lindeberg och Gräslunds bok *Ursprunglig föda* (2005). Det ska påpekas att jag medvetet valt formuleringar ur just denna bok då jag upplever den som mest balanserad och minst måttlös av de böcker som presenterats ovan.

Vad jag tycker	Vad de säger	Mina kommentarer
Ett naturtillstånd romantiseras	”Även om jordbruket hade nått stor spridning i samtliga världsdelar utom Australien redan flera tusen år före Kristus, är det viktigt att komma ihåg att betydande delar av jordklotet förblev orört ända fram till de senaste århundradena.” (sidan 74)	Förblev orört, vadå orört? I så fall, i förhållande till vad, undrar jag?
Generaliseringar är vanliga	”Jordbrukets kapacitet att livnära allt fler människor har paradoxalt nog gått hand i hand med sämre kost, svält, undernäring och sjukdom.” (sidan 80)	Som om svält, undernäring och sjukdom inte fanns innan jordbruket.
Naturen och evolutionen subjektifieras	”Ett fruktträd har ingen anledning att skada den som hjälper till att sprida dess avkomma.” (sidan 38–39) eller ”Ibland kan evolutionen vara snabb med att förändra den yttre anatomin, men utvecklingen av ryggradsdjur och däggdjur visar att den undviker att experimentera med basala livsuppehållande system ... ” (sidan 44)	Här beskrivs naturen och evolutionen som aktörer, de tillskrivs aktiva egenskaper – de väljer att undvika, det har inte kommit till som en konsekvens, utan som ett aktivt val, en självklarhet. Men träd kan inte ha avsikter.
De moraliserar	”Det är dags att definiera ett nytt normalitetsbegrepp som utgår från människan i sin ursprungliga ekologiska nisch som plockare, samlare och jägare. Det som nu är normalt i västvärlden kommer då att framstå som onormalt.” (sidan 87)	Vi som lever här och nu är alltså onormala.
De demoniserar	”Riskerna med att tillhöra en sjuk population som den svenska är många” (sidan 30) eller ” ... den mat som våra förfäder ätit under hundratusentals generationer har vi anpassats för medan sådan vi ätit endast några hundra generationer eller bara några få ofta är problematisk ur hälsosynpunkt.” (sidan 12)	Problematisera, i förhållande till vadå? Att exempelvis potatisen räddat livet på 100 000-tals svältande människor tycker inte jag är problematiskt.

Paleolitisk kost och levnadsstil

Vad sägs då om mat och levnadsstil i dessa böcker? Paleolitisk kost, stenålderskost, ursprunglig kost eller evolutionär kost är sådan mat som den mänskliga kroppen anpassats till genom selektion. Därför ska vi äta sådan kost idag. Vissa livsmedel har tillkommit sent i människokroppens utveckling. Därför mår vi inte bra av att äta dessa idag (Lindeberg & Gräslund 2005). Jägare- och samlarfolk levde och lever i andra sociala former än vad vi gör idag. Monogami, kärnfamilj, dagis, 40 timmars arbetsvecka och jämlikhet mellan könen vad gäller arbetsfördelning är sådant som hör västvärlden av idag till. Det är inte sådant som uppkommit genom evolution och selektion. Därför är det onormalt för människan (Burenhult 2002, 2004).

Jag ifrågasätter inte att man säkert kan må bra om man äter och lever som dessa vetenskapsmän rekommenderar. Jag är varken läkare eller socionom och kan inte bedöma dessa aspekter av vad författarna för fram. Min kritik handlar om något helt annat. Vad jag ifrågasätter är deras syn på människan; den moderna människan som något degenererat; deras syn på det förflutna som en edens lustgård; deras syn på lösningen – äter vi och lever som de gjorde förr blir vi lika lyckliga som de var förr.

Lycka

Jag tror inte att människor var mer eller mindre lyckliga förr. Jag tror inte vi är mer eller mindre lyckliga nu och jag tror inte det blir bättre för att vi idealiserar ett förflutet och tror att vi kan återgå till det genom att förändra våra kostvanor.

Vad som är lycka är individuellt, har olika definitioner i olika tider och på olika platser och har så långt tillbaka i tiden det

går att följa alltid varit föremål för diskussion, tolkning och omtolkning. Någon gestaltar lycka genom självförverkligande, någon genom självupppoffring. Vissa väntar sig det värsta och hoppas på det bästa. Andra påverkar själva och väljer att leva utan att förvänta sig eller hoppas på något (McMahon 2006). Så är det idag – oavsett om detta varit gynnsam selektion eller inte. Men inte någonstans i dessa böcker finns någon reflektion om det mångtydiga i sinnesstämningen lycka. Inte någonstans finns en referens till filosofiska eller etiska begreppsdiskussioner eller till de många konstformernas århundraden av utforskning av fenomenet mänsklig lycka.

Det är bra att man säger att folk kan må bättre om man förändrar sina vanor. Men varför måste man referera till denna ursprunglighet? Man skulle kunna nöja sig med att säga att människor mår bra av att äta på ett speciellt sätt. Man skulle också kunna säga att förr fanns inte de folksjukdomar som finns i dag. Men det gör man inte. Utan man skriver om ursprung och evolution, om degenerering, om olycka och lycka och om vad människor är biologiskt förutbestämda och icke-förutbestämda att göra. Som om det fanns en ”grand-master-plan” för mänskligheten.

Men, kan man fråga sig: Är då ändå inte en vältränad bodybuilder på närmaste gym – muskulös, atletisk och med en fantastisk kondition – lyckligare än en stillasittande, andfädd och småfet kontorskille?

Det är något vi naturligtvis inte vet något om eftersom att lycka är relativt – inte relativt i betydelsen godtycklig, men som mångtydig i relation till olika sammanhang. Bodybuildern kanske aldrig dammsuger hemma, sambon har tröttnat och därför lämnat honom medan kontorskillen just träffat den person som ska bli hans stora kärlek för resten av livet. Vad vet vi? Men man kan väl

ändå säga att en som äter fel är mer olycklig än en som äter rätt? Eller kan man det? Låt oss titta på ett arkeologiskt exempel.

Skateholm

Vid dagens Skateholm utanför Trelleborg på skånska sydkusten levde folk på jägarstenåldern (Fig. 2). De har alltså levt innan folksjukdomarnas tid och helt rätt enligt dessa böcker. I Skateholmsgravarna finns exempel på personer som skadats av jakt-djur, fallit från träd, skjutits med pil och båge, styckats, grävts upp och grävts ner. Bevisligen har också alla individer i gravarna dött (Larsson 1988).

Var dessa personer lyckliga eller olyckliga? Av krig, av våld, av sina åkommor, av sin ångest, av sin otillräcklighet, av sorg, av saknad, av olycklig kärlek, eller sjukdom? Var dessa personers familjer lyckliga eller olyckliga av samma eller andra anledningar?

Binnikemask är en parasit. Den kan bli fyra till tio meter lång och leva i människokroppens tunntarm i åravis. Vid Skateholm slängdes skröp i lagunen. Gäddan är en av mellanvärdarna för binnikemaskens utveckling och den ingick bland matfiskarna. Detta bidrog till spridning av masken och många av dem som bodde vid Skateholm bar på den med diarréer och blodbrist som följd (Larsson 1988: 92). Går det att avgöra dessa människors lycka i relation till vår tids lycka?

Inget nytt

Teorier om människans lyckliga urtillstånd är inget nytt. Sigmund Freud exempelvis argumenterade starkt i sin bok *Vi vantrivs i kulturen* för att människans problem med att leva som vi gör,

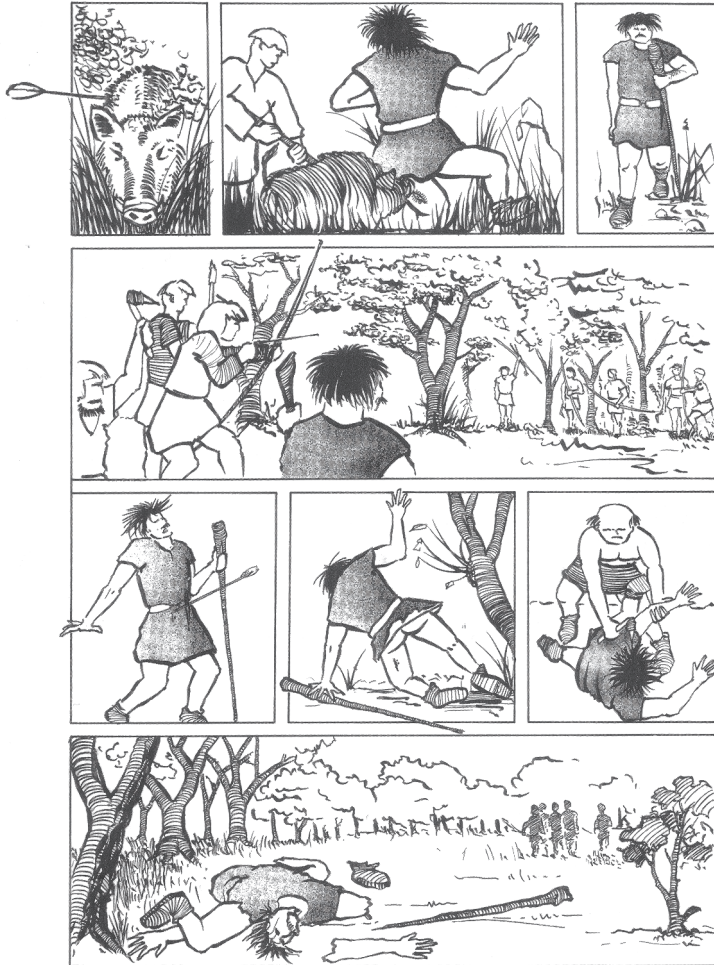

Fig. 2. Illustration av ett livsöde baserat på grav 13 från Skateholm. "Något år före sin död blir mannen attackerad av ett vildsvin och svårt skadad i låret, delvis invalidiserad. Vid en sammanstötning mellan olika grupper träffas han i underlivet av ett pilskott. Döende blir han ett lätt byte för fienden, som styckar honom i flera delar" (Larsson 1988:93).

alltså gjorde vid 1900-talets början, beror på att vi frångått det lyckliga utillståndet då vi en gång levde som djur och att vi nu lever i ett onaturligt tillstånd (Freud 1932). Friedrich Engels menade att det vid tidernas begynnelse, i det han kallade primitiv kommunism, inte fanns sociala klasser, privategendom, kvinnoförtryck eller familjer (Andersson 2004). Elisabeth Rudebeck har i sin avhandling *Tilling Nature Harvesting Culture* tydligt visat hur synsätt som dessa också varit och är en del av arkeologins berättelseramar (Rudebeck 2000).

Ett annat exempel har jag hämtat från tidningen *Tvärsnitt* som ges ut av Vetenskapsrådet (Fig. 3). Professor i psykosocial medicin Töres Theorell vid Karolinska institutet skriver (Theorell 2005):

Det finns fog för uppfattningen att den biologi som utvecklats under 10 000-tals år hos oss människor är anpassad till ett liv med stora variationer i krav på fysisk anpassning. I det gamla jägarsamhället betedde man sig kanske som lejon, det vill säga långa perioder av slö passivitet kan ha växlat med perioder av extremt stor aktivitet.

Vem var aktiv? Vem var passiv? I förhållande till vad? Män, kvinnor, barn, gravida, sjuka, gamla, skadade, invalider och schamaner? Vem av dessa människor refererar han till och när i deras liv är de aktiva och inte aktiva? Tittar vi närmare på grupp sammansättningen i ett jägar- och samlarsamhälle, så upptäcker vi att det är friska män i 15–25 årsåldern han pratar om (se exempelvis Binford 1983). Det är detta minimala urval av en befolkning som i hans framställning får utgöra normen. Men alla de andra då?

TÖRES THEORELL är professor i psykosocial medicin vid Karolinska Institutet och föreståndare för Institutet för psykosocial medicin. Han är läkare och har startat sin bana som internmedicinare. Hans doktorsavhandling handlade om livshändelser och hjärtinfarkt. Därefter har han varit verksam inom stressforskning och socialmedicin. Theorell har under senare år publicerat huvudsakligen inom området arbetsstress och stressrelaterade sjukdomar, särskilt hjärtkärlsjukdom.

Att inte få leva djurliv fast man är gjord för det – ny kunskap om långvariga stressreaktioner i det nya arbetslivet

Fig. 3. Klipp ur tidningen *Tvärsnitt*.

Ursprunglig lycka

Att det finns något ursprungligt kan väl de flesta, som accepterar evolutionen, skriva under på. Men vad de ovan refererade forskarna och författarna säger är att det finns ett ursprungligt mänskligt beteende av välbefinnande. Ett välbefinnande som kom sig av att man åt rätt, satt rätt, bodde rätt, umgicks rätt, organiserade sig rätt, bråkade rätt och hade sex på rätt sätt (Burenhult 2002, 2004). I epilogen till boken *Det ofullkomliga djuret* skriver exempelvis Burenhult i en bildtext som visar några personer på en strand från vad han kallar en traditionell kultur, dvs. en kultur som lever ”utan inblandning av den moderna tiden” (Burenhult 2002: 257ff.):

De här människorna har ingen elektricitet, inga vattenklosetter och heller inga inkomster, eftersom det inte existerar några

lönearbeten ... i västerländsk mening saknar dessa människor varje form av välfärd. Ändå är det ingen söderhavsromantik att beteckna dem som mycket lyckliga ...

Men de nöjer sig inte med dessa påståenden om det förflutna. De säger också att vi idag kan återgå till detta tillstånd av välbefinnande. Att vi – dagens degenererade människosläkte – kan uppnå lycka, bara vi gör så som vi är ämnade och förutbestämda att göra (Burenhult 2004: 13ff.; Lindeberg & Gräslund 2005: 1).

Museum of Creation, Kentucky USA

Jag ska för en stund lämna arkeologin och ge några exempel på andra i dagens samhälle som gör anspråk på ursprungsberättelser och som med hjälp av det förflutna hävdar att vi idag kan uppnå välbefinnande och lycka, bara vi lever på ett föreskrivet rätt sätt.

I norra Kentucky, USA håller man på att bygga ett Museum of Creation. Mycket pengar tankas in i detta museum och många mäktiga män stödjer det. I sann naturvetenskaplig pedagogisk anda vill man gestalta hur gud skapade världen på sex dagar och vilade på den sjunde och att detta skedde för lite mer än 6 000 år sedan. Allt presenteras med en ideologi som ska visa att bibelns skapelseberättelse ryms inom ramarna för evolutionen, bara man ”omtolkar” den lite grann (*Answers in Genesis. Upholding the Authority of the Bible from the Very First Veras*):

The 50,000 square foot Creation Museum will proclaim the Bible as supreme authority in all matters of faith and practice

in every area it touches on. Set to open in 2007, this "walk through history" museum will counter evolutionary natural history museums that turn countless minds against Christ and Scripture

Intelligent Design

I 13 olika delstater i USA (januari 2006) har förslag lagts fram om att komplettera Darwin med bibeln i skolornas biologiundervisning. I Dover Pennsylvania bestämde skolstyrelsen att Darwins teori måste ifrågasättas. Nya biologiböcker köptes in och Intelligent Design (ID), dvs. tanken att det finns oförklarade luckor i evolutionsteorin och att skapelsen är så unik och fantastisk att någon högre makt måste stå bakom den, blev en del av biologiundervisningen. Några föräldrar stämde skolans styrelse och vann i rätten (Erkell 2006).

Förespråkare för Intelligent Design menar att Darwins evolutionslära bara är en teori bland många modeller om hur livet på jorden uppkommit och utvecklats. Med hjälp av tankesmedjan Discovery Institute i Seattle vill man få ID att framstå som vetenskap som ifrågasätter en etablerad teori. Men egentligen är det kreationism förpackad i vetenskaplig metod, formspråk och språkdräkt (Larhammar 2005).

I Sverige undervisar Andreasgymnasiet i Stockholm i Intelligent Design och skolans rektor Margareta Sundbom har tillsammans med en av lärarna på skolan i en debattartikel i Expressen försvarat Intelligent Design som just en vetenskap som alla andra och därmed också sitt beslut att undervisa om det (Selander & Sundbom 2006):

ID bygger ... inte på någon bibeltolkning ... ID-rörelsen studerar mönster i till exempel proteiner, cellens komplexa funktioner och DNA-molekylen. Mönstren är alltså vetenskapligt åtkomliga, men det betyder inte att intelligensen bakom är det ... resultatet pekar bort från ateism och mot en religiös världsbild.

I Sverige har den värdekonservativa och bibeltrogna gruppen föreningen Inspirationskällan, ett nätverk för ledarskap under ledning av ”hockeypastorn” Thomas Ekman startat en landsomfattande kampanj för att skapa ett allmängiltigt sanningsbegrepp (Ekman 2006):

Som kristna har vi en viktig roll i dagens samhälle. Detta land kallas ett kristet land, men man undrar vart Jesus har tagit vägen ... vi som kristenhet behöver vara med om att möblera om i det svenska folkhemmet ... instruktionsboken är Bibeln.

Om mycket pengar och mäktiga män står bakom Museum of Creation, så är det ändå rena ”Kindergarten” i förhållande till de pengar och den politiska och religiösa makt som sponsrar Intelligent Design. Självaste USA:s president vacklar i frågan (Fig. 4).

Vetenskap mot tro

På senare tid har en form av konservativ backlash blommat upp. Postmodernismen utmålas som vetenskapens förflackning och relativismen som det onda som förvanskar vetenskapen och krattar gånge för pseudovetenskapliga alternativ, som exempelvis Intelligent Design. Det hela har i debatter helt riktigt målats upp som en kamp där vetenskap ställs mot tro.

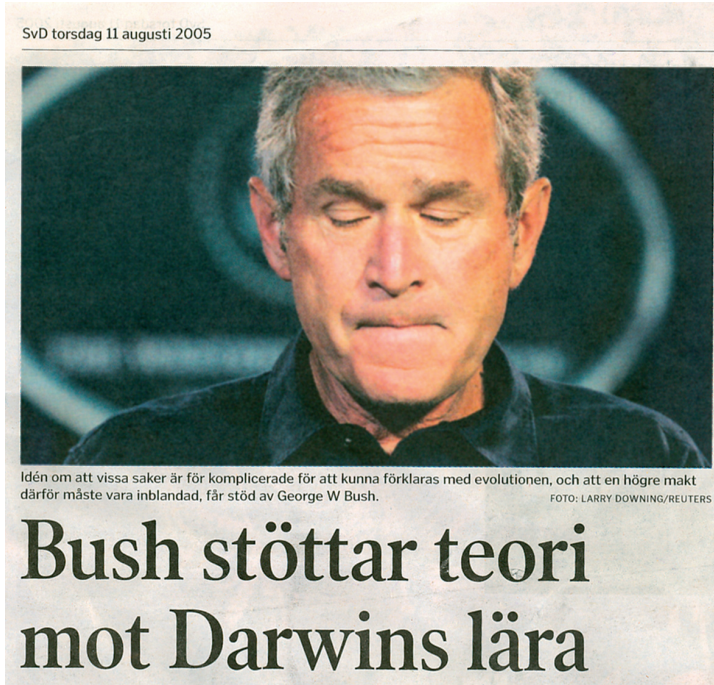

Fig. 4. Klipp ur *Svenska Dagbladet*, torsdagen den 11 augusti 2005.

Exempelvis har den brittiske författaren Francis Wheen (2004) i sin mycket välformulerade bok *How mumbo-jumbo conquered the world – a short history of modern delusions* starkt reagerat på irrationalismens utbredning i världen. Postmodernismens och vidskepelsens spridning utgör enligt honom allvarliga hot mot dagens civilisation, som han menar bygger på det rationella samtalet, förnuftet och naturvetenskapen. I Sverige har vi flera exempel på detta sätt att tänka och argumentera (se exempelvis Jarrick 2004). Här är ett exempel från tidsskriften *Axess*, nummer 2003: 5 (Glans 2003):

I Europa och Sverige avtecknar sig än så länge mindre dramatiska konsekvenser av relativismen, som till exempel den offentliga diskussionens förflackning och humanioras och samhällsvetenskapens marginalisering ... Relativismen och den därmed sammanhängande fokuseringen på disciplinens uttrycksmedel har i dag blivit esoterisk slentrian, ett standardiserat kritiskt tänkande som gör det möjligt för folk att verkligen slippa tänka själva.

Denna kritik är inte fullt så enkel som den ibland framställs. Missförstå mig inte – jag anser att det finns en kamp mellan vetenskap och tro och jag föredrar mångtydighet framför relativism. Men jag anser inte att kampen mellan vetenskap och tro är så enkelt som en motsättning mellan relativism och sanningsanspråk inom vetenskapen. Och, för att knyta an till citatet ovan, jag anser inte att relativismen gjort det möjligt för folk att slippa tänka själva.

För att vidareutveckla dessa påståenden behöver jag återknyta till de från inledningen av denna text presenterade begreppen historiebruk och historiemedvetande. Vad företrädare för kreationism och Intelligent Design vill berätta om genom deras historiebruk är sina sätt att uppfatta nuet. De meningsskapande och handlingsorienterade helheter de formar handlar om att människor en gång var lyckliga och levde i harmoni med sig själva och andra, men när äpplet ätits, degenererade mänskligheten i alla delar som tillhör livet, såväl fysiskt som moraliskt. Frågan jag nu vill ställa är: Känns denna berättelse om mänsklighetens förfall igen?

Om vi går tillbaka till böckerna om arkeologi och evolution, vad var det de egentligen handlade om? Jo, de handlar just om den moderna människan som något degenererat, om

det förflutna som en Edens lustgård som förvanskats av neolitiseringsen, och om en lösning – gör vi som man gjorde förr blir vi lyckliga.

I brist på annat, blir arkeologi och Intelligent Design delar av samma historiebrik, dvs. delar av samma meningsskapande och handlingsorienterande helheter. I det ena fallet heter underlaget och utgångspunkten vetenskap och evolution, i det andra religion och bibeln. Men historiemedvetandet är det samma:

Vi var en gång lyckliga och levde rätt, degenererade och lever nu fel. Vi kan bli lyckliga igen bara vi lever som läran föreskriver och återgår till det som var förr.

Jag menar att vetenskapen i detta fall reproducerar samma historiebrik och historiemedvetande som de religiösa dogmer den försöker motverka. Vetenskapen sysslar därmed inte med nya frågor, bara andra metoder – kommer inte med alternativ, utan sysselsätter sig med samma svar. Därför tror jag inte på kritikerna som hävdar att postmodernismen bereder väg för en irrationalism som gör det möjligt för folk att slippa tänka själva. Den vägen har enligt min uppfattning sedan länge varit välkrattad och fin.

Avslutning

I framtiden kommer fler människor att dö av övernäring än av svält och undernäring. Kostnaden för fetmarelaterade sjukdomar i Sverige år 2005 har uppskattats till 14 miljarder kronor (Flodin m.fl. 2005), detta plus alla kostnader i form av mänskligt lidande. Ändå kritiserar jag dessa forskare som erbjuder en lösning genom stenålderskost. Varför?

Det finns ett mycket brett spektrum av mänskliga handlingar

som inte kan förklaras genom biologi (Eriksen & Hessen 2000). Historiebruk är en sådan handling. En av arkeologins uppgifter är att skapa mening. Då måste diskussioner om historiebruk och historiemedvetande vara en del av ämnet. De som förmedlar ett historiemedvetande som ger sken av enkelhet och självklarhet ska kritiseras. Det handlar då inte om att ersätta en enkel sanning med en mer komplex sanning, utan om att dekonstruera själva sanningsanspråken, att reflektera kring vad som sägs om dåtiden och om nutiden och att genom analys av hur mening skapas destabilisera det tillsynes självklara och därmed öppna för möjligheter till andra uppfattningar.

Det är inte fel att berätta att folk kan må bättre av att förändra sina matvanor. Men det är fel att berätta att folk var lyckligare förr än vad vi är nu och att man kan återgå till detta lyckans ursprungstillstånd om man förändrar sina matvanor och börjar äta som man gjorde då. Därför att det finns ingen lycka att återgå till. Lycka är något man skapar nu i relation till vad som är nu. Och detta knyter an till det där med frälsning som det anspelas på i titeln för denna text. Kan arkeologi frälsa?

Uppenbarligen ja! Tiotusentals personer har köpt böckerna. Gomorron TV-sofforna har fyllts med uttalanden, påståenden och mattips. Hälsoprogram har visat ”de lyckliga som blivit hjälpta”. Det har blivit politisk debatt, det har blivit krönikor. Med andra ord – ett totalt genomslag och en mycket stor uppslutning. Om detta är värdemätaren för frälsning så ja visst – arkeologi frälsar!

Men om värdemätaren är ifrågasättande, problematiserande, en vassare humaniora och alternativ – inte då till den klassiska kostcirkeln utan till alla de ”predikanter” som i vår värld gör anspråk på att sitta inne med den enda och rätta sanningen om

hur saker varit, hur de är och hur de ska vara, då frälser inte denna arkeologi. Då bekräftar den bara.

Men, till syvende och sist: Mer kanske man inte ska begära, eller ?

Not

Tack till Lars Larsson för tillstånd att återge figur 2.

Referenser

- Andersson, S. 2004. *Om vetenskapens gränser. Socialfilosofiska betraktelser*. Göteborg: Daidalos.
- Aronsson, P (2002). Historiekultur, politik och historievetskap i Norden. Tema Historiebruk. Svenska Historiska Föreningen *Historisk Tidskrift* 2 2002:189–208.
- Binford, L., R. 1983 (2002). *In Pursuit of the Past. Decoding the Archaeological Record*. Berkely, Los Angeles, London: University of California Press.
- Burenhult, G. 2002. Det ofullkomliga djuret. Kropp, själ och livsstil i ett evolutionärt perspektiv. Stockholm: Natur och Kultur.
- Burenhult, G. 2004. Den fulländade människan. Livsstil – välbefinnande – ursprung. Stockholm: Natur och Kultur.
- Eriksen, T. H. & Hessen, D. O. 2000. *Egoism*. Falun: Nya Doxa.
- Erkell, L. J. 2006. ”Intelligent Design” fick sin dom. *Folkvett. Intelligent design. Organ för vetenskap & folkbildning* 2006:1.
- Flodin, U., Årman, T., Eckerman, I. & G. Alfvén. 2005. *PM inför den transportpolitiska propositionen 2005. Läkare för miljön*. Stockholm.
- Freud, S. 1932. (1995). *Vi vantrivs i kulturen*. Psykologins klassiker I. Limmared: Bokförlaget Röda Rummet.
- Glans, K. 2003. Relativismens kullerbyttor. Krönika, Tema: Sanningens återkomst. *Axess* 2003:5.

- Gonzalez, C. A. m.fl. 2006. Meat Intake and Risk of Stomach and Esophageal Adenocarcinoma within the European Prospective Investigation into Cancer and Nutrition *Journal of the National Cancer Institute* 98:345, 2006.
- Jarrick, A. 2004. God historia är mer än goda historier. *Folkvett. Postmodernism och historieforskning*. Organ för vetenskap & folkbildning. 3 2004.
- Johansson, B. (red). 2004. Forskare klargör. Myter om maten. *Formas Fokuserar*. Stockholm. Formas.
- Larhammar, D. 2005. Förvillande om intelligent design. *Folkvett. Skeptiska böcker*. Organ för vetenskap & folkbildning. 4 2005.
- Larsson, L. 1988. *Ett fångstambälle för 7000 år sedan. Boplatser och gravar i Skateholm*. Kristianstad: Signum.
- Lidén, K. 2004. Det finns ingen stenåldersmat. i Johansson, Birgitta. (Red.). Forskare klargör. Myter om maten. *Formas Fokuserar*. Stockholm: Formas.
- Lindeberg, S. 2003. *Maten och folksjukdomarna – ett evolutionsmedicinskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindeberg, S. & B. Gräslund. 2005. *Ursprunglig föda. Vad vi borde äta och varför vi inte gör det*. Stockholm: Natur och Kultur.
- McMahon, M. D. 2006. *Happiness: a history*. New York Atlantic Monthly Press.
- Rudebeck, E. 2000. *Tilling Nature Harvesting Culture. Exploring Images of the Human Being in the Transition to Agriculture*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Theorell, T. 2005. Att inte få leva djurliv fast man är gjord för det – ny kunskap om långvariga stressreaktioner i det nya arbetslivet. *Tvärsnitt*. Vetenskapsrådet.
- Welinder, S. 2003. *DNA, etnicitet, folk och folkvandringar*. Göteborg: Bricoleur Press.
- When, F. 2004. *How mumbo-jumbo conquered the world – a short history of modern delusions*. London: HarperCollins.

Tidningsartiklar

- Selander, M. & M. Sundbom. 2006. Intelligent design är en vetenskap. *Expressen* s. 4, lördagen den 22 april 2006.
- Svenska Dagbladet*. 2005. Bush stöttar teori mot Darwins lära. Utrikes s. 17, torsdagen den 11 augusti 2005.
- Sydsvenska Dagbladet*. 2006. Charkvaror ökar cancerrisken. S. A15, torsdagen 3 augusti 2006.

Internet

- Answers in Genesis. Upholding the Authority of the Bible from the Very First Veras. Sidan besökt den 29 september 2006. Senast uppdaterad, framgår ej av hemsida. <http://www.answersingenesis.org/museum/>.
- Ekman, T. 2006. Det finns hopp för Sverige. Sidan besökt den 29 september 2006. Senast uppdaterad 28 februari 2006. <http://www.dagen.se/dagen/Article.aspx?ID=105217>
- PaleoDiet.com – The Paleolithic Diet Page. Sidan besökt den 1 oktober. Senast uppdaterad, 22 juli 2006. <http://www.paleodiet.com/>

Den hälsovådliga resan i tiden

Bodil Petersson

Huset vid stranden

Det är långt ifrån ofarligt att ge sig ut på tidsresor. Åtminstone finns det i litteraturen mer eller mindre obehagliga exempel på hur illa det kan gå. I romanen *The House on the Strand* av Daphne du Maurier, publicerad första gången 1969, beskrivs hur huvudpersonen Richard förmås av sin vän Magnus, professor i kemi, att ta en specialkomponerad drog för att genomföra en resa i tiden. Drogen har väntad effekt. Richard förflyttas i tiden till Cornwall på 1300-talet. Med drogens hjälp får han möjlighet att som en osynlig utomstående betrakta livet och händelserna i den medeltida bygden. Han blir känslomässigt engagerad i människorna och besatt av att fortsätta resa i tiden. Även professor Magnus själv tar till slut drogen och följer med till det förflutna. Han blir besatt han med – men råkar ut för en förfärlig olycka när han i det förflutna utan att veta om det springer i vägen för ett nutida tåg och dör.

Det går då upp för Richard att tidsresan är en förflyttning, kanske i tiden, men inte i rummet. Kroppen vandrar fortfarande omkring i nutiden och är därmed utsatt för de faror som kan finnas i den nutida världen. Omständigheterna kring Magnus dödsfall blir därmed mycket svåra att förklara och problematiska

att berätta om för den misstänksamma omgivningen. Richards fru och barn får inte veta något om hans besatthet, men de undrar naturligtvis. De som utreder professorsn döds anar oråd och börjar undersöka Richards förehavanden. Bara en sista gång vill Richard utforska det förflutna med drogens hjälp, och han lyckas. Men i det ögonblick han återvänder till nutiden drabbas han av en annan av drogens biverkningar och blir förlamad (du Maurier 1969).

Det är inte lätt att skaka av sig känslan av olust efter den här obehagliga skildringen. Kanske var Richard verkligen i det förflutna, men han var ju samtidigt kvar i nuet. Var tidsresan verklig eller ett självbedrägeri? *The House on the Strand* är en suggestiv berättelse om en tidsresa på gott och ont, mest på ont faktiskt. Berättelsen förmedlar ett klassiskt synsätt på längtan till det förflutna som verklighetsflykt, i detta fall en besatthet kopplad till en drog och följaktligen intimt förknippad med något osunt och farligt.

Längtan till det förflutna

Hur många i vår tid längtar då efter att resa till det förflutna? Många studsar kanske inför frågan, några skruvar på sig med visst obehag, andra är, trots den kvardröjande domedagsstämningen, obekymrat glada i sinnet och tänker genast på något spännande. Är tidsresor eskapism? Är de en flykt från vår tid till en fantasivärld där vi gradvis tappar verklighetskontakten i vår intensivt nostalgiska längtan efter svunna tider? Geografen Yi-Fu Tuan har behandlat ämnet eskapism i en originell bok, där han vänder på begreppen och ser eskapismen som något självklart mänskligt och dessutom en positiv kraft, ett exempel

på vår fantasi och föreställningsförmåga (Tuan 1998). Jag vill nu vända uppmärksamheten mot den positiva kraft som kan finnas i tidsresan, och göra ett försök att förstå vad tidsresan innebär för de personer som utövar den. Idéhistorikern Karin Johannisson har kretsat in historien bakom nostalgin som sjukdomstillstånd och gör därmed tydligt hur nostalgi också betraktas med skepsis och inte är något att eftersträva utan istället något att vara rädd för, som ett sjukdomstillstånd. Visserligen har även begreppet nostalgi omvärderats, men det rymmer fortfarande en klang av något mystiskt, svärfångat och olämpligt lidelsefullt (Johannisson 2001).

Symbios och alternativ

Hur gör människor idag om de vill leva i det förflutna? Det finns två skilda sätt att leva i, eller i närheten av, det förflutna. Det ena förhållningssättet handlar om *symbios*, att försöka inrätta sitt liv i enlighet med ideal förknippade med det förflutna men ändå stanna kvar i nutiden. Det andra förhållningssättet handlar om *alternativ*, att försöka att i perioder faktiskt leva i ett skapat, alternativt då. Här vill jag försöka ge en bild av de olika förhållningssätten, symbios och alternativ, och i vissa fall en kombination av de båda, strategiskt viktiga för försöken att resa i tiden idag. Genom några exempel vill jag belysa hur människor söker vägar att praktiskt leva i det förflutna, och hur det går att göra detta trots att vi rent fysiskt alltid befinner oss i och ständigt omfamnas av 2000-talet.

Symbios: Kalle Runnristare på Adelsö

Genom att kreativt blanda då och nu, går det faktiskt att försätta sig i en rentav ekonomiskt hållbar situation i sitt försök att leva ett liv i samklang med det förflutna. Mitt första exempel på ett symbiotiskt förhållningssätt till det förflutna är Kalle Runnristare på Adelsö i Mälaren. Han har förmått hitta en kanal till vårt runresande inre genom att skaffa sig kunder till sitt ganska an-norlunda, klart forntidsrelaterade hantverk. Genom åren har han fått många uppdrag av skiftande karaktär. Kundkretsen har bestått av allt från bevaknings- och säkerhetsföretaget Securitas och rederiet Viking Line till privatpersoner som firar 50-årsdag eller personer som vill ha en alldeles speciell gravsten. Han har även gjort en runsten till en bostadsrättsförenings jubileumsfirande och till ett jaktlag som ville hylla närheten till naturen (Kalle Runnristare hemsida).

Karakteristiskt för Kalle Runnristares verksamhet är samspelet mellan nu och då i en slags värdegemenskap. Runstensresandet är ett uttryck för värderingar av något slag, antingen uttrycker beställaren av en runsten en generell uppskattning av ett nordiskt förflutet, eller en önskan att särskilt förknippas med vikingatiden, dess seder och bruk. På sin hemsida understryker Kalle Runnristare att hans värden inte är desamma som vikingavurmande nynazisters. Han ger boktips på sin hemsida som skildrar det positiva i engagemanget för vikingatiden. Hemsidan i sig är kanske det tydligaste uttrycket för den symbios som finns mellan då och nu, en symbios som gör det möjligt för Kalle Runnristare att leva i, eller kanske snarare *med*, det förflutna idag.

Fig. 1. Bostadsrättsföreningen Runstenens runsten, ristad av Kalle Run-
ristare (Foto: Kalle Dahlberg 2002). © Kalle Dahlberg/BUS 2008.

Alternativ: Vikingareservatet i Foteviken

I sydvästra Skåne ligger Vikingareservatet i Foteviken, bland mycket annat en fristad för personer som vill leva ett liv som viking under någon del av året. Här finns ett område till förfogande, det finns möjlighet att bygga sitt eget vikingatida hus, att möta andra likasinnade, att vara på en vacker plats och att känna historiens vingslag. Här går det bra att utforma en alternativ livsstil med ideal som skiljer sig från de gängse – eller gör de kanske inte det? I Fotevikens vikingareservat har upprättats en lag för alla vikingar att följa. Denna lag har några huvudpunkter som handlar om antirasism, lika värde för all världens folk, kvinnor som män, hedningar som kristna (Fotevikens museum hemsida).

Detta betyder inte att vikingasamfundet i Foteviken är främmande för hierarkier och maktrelationer av skilda slag. Det finns uttryckliga hierarkier som bestämmer vem som står högst och vem som står lägst i rang i vikingasamhället, och det anges även vilka medel som finns för att klättra uppför den etablerade rangskalan (Fotevikens museum hemsida).

Symbios och alternativ: järnåldersliv i Lejre

I danska Lejre på Själland ligger en plats, Lejre Forsøgscenter, där man bland mycket annat har valt att försöka skapa ett järnåldersliv i vår tid. 1964 uppfördes här en järnåldersby med två gårdar och en omgivande palissad. Syftet med rekonstruktionen var att skildra vardag och familjeliv under järnåldern. Det ges möjlighet för den intresserade att ta del av detta järnåldersliv genom att under ett par veckor varje år pröva på livet i järnåldersbyn. Det går bra att anmäla sitt intresse för att bli forn-

Fig. 2. Kung Björn hälsar gäster välkomna till Vikingareservatet i Foteviken (Foto: Bodil Petersson 2007).

tidsfamilj och leva i en av gårdarna under en till två veckor. De utvalda familjerna förses därefter med mat och kläder mot att de förmedlar sina upplevelser av livet i järnåldern till besökarna dagligen under öppethållandet. Under denna tid ingår de i ett tydligt samspel mellan nutid och förfluten tid. Övrig tid, då centret är stängt för besökare, får de disponera själva. Då är det möjligt för familjerna som bor i byn att renodla relationen till det förflutna lite mer, och försöka finna en mer allomfattande känsla av järnålder.

Om järnålderslivet i Lejre har antropologen Johanne Steenstrup skrivit en bok efter att ha levat i järnåldersbyn med familjer som själva har valt denna form av upplevelse av det förflutna. Känslan av järnålder värnas av de flesta i Lejre, men saboteras ibland av personer som enligt andra inte tar autenticiteten på tillräckligt allvar utan blandar in nutida rekvisita i samband med sitt besök i järnåldern. Ett sådant exempel som tas upp av Steenstrup är bruket av gummistövlar (Steenstrup 2000:57ff.).

Många har säkert inte tänkt tanken att det kan var något särskilt med den nordiska järnålderns våta yllefilt, men det visar sig under ytan handla om ett sökande efter en alternativ livsstil, ett sätt att leva familjeliv utan tv och datorer, utan jobbstress, där filen och frukostflingorna ersätts av Tollundmannens sista grötmåltid.

Symbios och alternativ: Medeltidsveckan på Gotland

Under en vecka varje år går Medeltidsveckan på Gotland av stapeln. Här kan människor leva medeltidsliv light eller på djupet beroende på vilket sällskap man föredrar; hela veckan eller bara

Fig. 3. Järnåldersfamilj i Lejre (Foto och ©: Lejre Forsøgscenter).

utklädd någon dag, för kraftsport eller klädfest. Rekvisitan finns i form av en stad med många fysiska minnen av sitt medeltida förflutna bevarat i form av stenhus och kyrkor i ruiner. Det sägs ofta vara de klara rollerna för män och kvinnor i medeltiden som efterfrågas. Kanske lockar de tydliga samhällsklasserna uppdelade på de fyra stånden: adel, präster, borgare och bönder; hur människor var mot varandra på medeltiden; hur religiositeten var annorlunda och kanske mer tilltalande än idag (Gustafsson 2002 och Sandström 2005 med beskrivningar av fenomenet Medeltidsveckan).

Medeltidsveckan innebär både en symbios med nutiden och ett aktivt sökande efter en annan tid och andra levnadsregler. Medeltidsveckan är inte vardaglig, som livet i Lejre, utan mer av ett undantagstillstånd. Tidpunkter är satt till de sista dagarna före den stora katastrofen, Valdemar Atterdags intåg i Visby och

Fig. 4. Dräktparaden i Visby under Medeltidsveckan (Foto: Jes Wienberg 1997).

brandskattning av dess invånare år 1361. Karnevalsstämning råder. Ständiga referenser görs till såväl då som nu, allt blandas i en färgstark mix.

Nostalgisk eskapism?

För att återgå till det obehagliga men lockande romantemat: straffet för nostalgisk eskapism kan tyckas grymt men rättfärdigt. Rättfärdigt för att flykten till det förflutna kan liknas vid en drog som gör människor samhällsfrånvända. Samtidigt förmedlade romanen *The House on the Strand* åtminstone till mig en intensitet i lockelsen som andra tider utövar på våra sinnen. Jag ville också pröva drogen som skulle kunna ta mig till det förflutna.

Varför uppfattas denna sortens resa i tiden ibland som negativ? Jo, för att inlevelse, upplevelse och längtan till andra tider ses som verklighetsflykt, ibland gränsande till sjuklig nostalgi. Att vilja komma till en annan tid ses som världsfrånvänt och asocialt beteende.

Ibland förklaras längtan till det förflutna med att personen ifråga har en osäkerhet i sin nutida personliga roll som föder längtan bort. Ibland anges även modernitetens alienerande effekt som föder längtan efter det förflutna. Emellanåt går förklaringarna rentav så långt att det handlar om individens dysfunktionella sociala relationer i nuet som skapar behovet av andra tider. Men inte många skulle idag öppet hävda att detta är anledningen till det stora intresset för exempelvis Medeltidsveckan på Gotland.

Vad är då positivt att lyfta fram i den här typen av tidsresor? De bygger på ett känslomässigt engagemang i det förflutna för att förbättra den värld vi själva lever i. Verket är att använda sig av ideal och livsstilar ur det förgångna, som känns hållbara

för den enskilda människan idag. Inte minst är miljöaspekten viktig, då livsstilar i det förflutna av många uppfattas som mer hållbara än dagens (jfr Burenhult 2004). Tidsresor i denna positiva mening kan innebära en formulering av alternativa förhållningssätt och strategier, inte för att undvika nuet utan för att använda erfarenheter av annat slag till att omforma vår egen tid.

Varför betraktas eskapism och nostalgi som hot? Troligen för att de inte innebär ett odelat stöd för den rådande samhällsordningen, moderniteten och framstegstänkandet utan kan bli ett hot mot dessa förutsättningar i vår tid genom formuleringen av alternativa strategier.

Emotionella perspektiv

Är då inblandningen av känslor – de emotionella perspektiven – ett hot eller en möjlighet? All historia används i moraliska berättelser. Det gemensamma och officiella bruket av historien upprättar ofta normer för samhällets bästa genom skildringen av otäcka händelser i det förflutna som Förintelsen eller krig som ska avskräcka inför framtiden. Detta fungerar för gruppens bästa. Det individuella bruket upprättar istället ett individens eller familjens bästa genom att ge moraliskt hållbara levnadsregler – eller andra levnadsregler för den delen, kanske sådana som bara är individuellt hållbara och kul i största allmänhet, andra som kan vara mer subversiva och samhällsomstörtande.

Fig. 5. Det förlutna som livsstil. Brödbakning vid järnåldersgården i Skäftekärr på norra Öland (Foto: Jes Wienberg 2002).

Från nationalromantik till individuellt livsstilsprojekt

Vikingalivet, det vikingatida temat när det dyker upp i vår tid, ifrågasätts ofta på moraliska grunder. Är det egentligen riktigt förnuftiga människor som vurmar för vikingatiden? Jag vill lyfta fram en sak: vad är det egentligen för avgörande skillnad i att spela fotboll och spela viking? I båda fallen finns speciella kläder, särskilda arenor och helhjärtat engagemang. Det finns vissa givna ideal i verksamheten, och dessutom gemensamma regler att följa för den engagerade gruppen.

Vurmen för just vikingatiden är nog till viss del historiskt befläckad. Det handlar om ett tidigare vurmande för en epok utifrån nationalistiska grunder, längtan efter en svensk stor-

hetstid och en period av manlig dådkraft som väcker avund och längtan (Svanberg 2003; Walette 2004). Mitt intryck av dagens vikingaintresse är, att det visserligen finns element kvar av en nationalromantiskt färgad epok, men att det lika mycket handlar om ett intresse för småskalighet, hantverkskunnande, traditionellt familjeliv och ett lugnare tempo. Det handlar om ett byte av livsstil, eller att förstärka en livsstil som man själv finner intressant och givande. Dessa element var inte självskrivna i nationalromantikens version, men är det näst intill idag.

Hälsosam förflutenhet

Resan till det förflutna är idag lika mycket en resa till föreställningen om en viss epok som en resa till förment gångbara livsstilar och ideal som människor önskar tillämpa här och nu. Precis som inom idrotten finns en strävan att hitta levnadsregler att följa, en livsstil som har positiva effekter för det egna jaget, att utöva en hobby eller en passion ihop med andra människor som har samma intressen, att även få det att fungera ekonomiskt att utöva forntid. Det kan jämföras med den längtan som många har att tjäna pengar nog att kunna leva på att utöva sin idrott eller sport, dvs. bli professionell fotbollsspelare, ryttare eller hockeyspelare. Och flykten från vardagen är förmodligen inte så väsensskild om man intensivt tränar en sport eller om man ägnar sig åt utövande av en historisk livsstil. Dock finns vissa förbehåll gentemot tidsresor som inte finns exempelvis gentemot sportutövning. Men var går gränsen för den förment sunda inlevelsen? Vem sätter den gränsen? Och varför?

Not

Tack till Kristina Jennbert och Jes Wienberg för konstruktiva synpunkter på manuskriptet.

Referenser

- Burenhult, G. 2004. *Den fulländade människan. Livsstil – välbefinnande – ursprung*. Stockholm: Natur & Kultur.
- du Maurier, D. 1969. *The House on the Strand*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Gustafsson, L. 2002. *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Nora: Nya Doxa.
- Johannisson, K. 2001. *Nostalgia – en känslas historia*. Stockholm: Bonnier.
- Sandström, E. 2005. *På den tiden, i dessa dagar. Föreställningar om och bruk av historia under Medeltidsveckan på Gotland och Jamtli Historieland*. Östersund: Jamtli förlag.
- Steenstrup, J. 2000. *Fornemmelser for fortiden. Blandt fortidsfamilier i en rekonstrueret jernalderlandsby i Lejre Forsøgscenter*. Forsøg med fortiden 7. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter.
- Svanberg, F. 2003. *Decolonizing the Viking Age 1*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° No 43. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Tuan, Y.-F. 1998. *Escapism*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Walette, A. 2004. *Sagans svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år*. Malmö: Sekel bokförlag.

Internet

Fotvikens museum hemsida. <http://www.foteviken.se>
Besökt den 11 nov 2008

Kalle Runristare hemsida. <http://www.runristare.se>
Besökt den 11 nov 2008

De olympiska spelen i Athen och antiken

Berit Wells

De olympiska spelen återvänder hem

De olympiska spelen i Athen 2004 blev en fantastisk succé för Grekland och alla som hade trott något annat fick omvärdera landets förmåga att genomföra en sådan satsning. Många utländska tidningar ville göra gällande, att grekerna aldrig skulle lyckas genomföra spelen, men olyckskorparna fick krypa till korset och offentligt be Grekland om ursäkt. Bakom föresatsen att lyckas låg naturligtvis besvikelsen över att Athen inte fick spelen 1996 för att fira hundraårsminnet av de första spelen i modern tid, som ägde rum just i Athen. Året 2004 skulle de äntligen ”återvända hem”. I denna utsago låg, åtminstone för en del greker, också en ambition att spelen skulle återföras till Grekland för gott, till sitt ursprung, där de hörde hemma, men det är väl högst osannolikt, att detta skulle kunna bli verklighet med tanke på den prestige det innebär att anordna en olympiad.

Idrottstävlingar i antiken

Enligt traditionen tog allt sin början år 776 f.Kr. i Olympia på västra Peloponnesos (Mallwitz 1972; Miller 2004). Tävlan­det ägde rum vart fjärde år och var en integrerad del i kulten av den högste guden, Zeus, och tävlingsbanan, stadion, var därmed en del av helgedomen. I äldsta tid utgjorde hans altare slutpunkt för löpningen över ett stadion. Det står emellertid klart att denna kulthandling var av mycket äldre datum än det traditionella och säkert var en del av zeuskulten redan när den infördes i Olympia någon gång på 1000-talet f.Kr. Bevarade segrarlistor från 400-talet f.Kr. visar, att tävlingarna från 776 och några årtionden framöver ännu var en lokal angelägenhet, men så dyker spartanska segrare upp, vilket visar på dels Spartas växande politiska inflytande på Peloponnesos under 700-talet, dels kultens förvandling från en rent lokal angelägenhet till en regional. Så småningom blev spelen panhelleniska, dvs. alla fria greker kunde tävla i dem.

Tävlandet, *agon*, var en integrerad del av livet i den grekiska världen. Man kunde tävla i allt och redan hos Homeros spelar tävlan­det en viktig roll. När Akilleus begravde sin gode vän Patroklos vid Troja, anordnade han spel, där bronskittlar utdelades som pris till vinnaren (*Iliaden* 23). Till Zeus i Olympia skänkte aristokraterna kittlar av brons från sen järnålder omkring 800 f.Kr. och under de efterföljande århundradena, men sådana votivgåvor finner vi i alla helgedomar.

Under flera årtionden förblev löpningen över ett stadion den enda tävlingsgrenen i Olympia. Snart infördes dock det dubbla stadionloppet och år 708 pentathlon eller femkamp – diskus, spjut, löpning över ett stadion, längdhopp (troligen med stående ansats) och brottning – som blev den viktigaste och mest prestigefyllda grenen framöver. De populära hästkapplöpningarna, som

vanns av bl.a. kejsar Nero, trots att han både var romare och föll ur vagnen, tillkom inte förrän under första hälften av 600-talet. Endast aristokratin såsom det styrande skiktet i samhället hade de ekonomiska förutsättningarna att hålla hästar och det var i Olympia aristokraterna från de grekiska staterna visade upp sin status. Helgedomen blev en ”internationell” mötesplats av stor politisk betydelse.

Ett stadion var alltid 600 fot långt, men fotens längd varierade i olika grekiska stater. I Olympia var stadionloppet 192,27 meter långt, men i andra s.k. panhelleniska helgedomar som Delphi, Isthmia och Nemea varierade alltså loppets längd och kunde vara upp till fem meter kortare. I dessa helgedomar införde man, efter mönster från Olympia, idrottstävlingar i början av 500-talet.

Moderna spel

Före varje modern olympiad, alltså vart annat år, tänds den olympiska elden på Heras altare i Olympia. Det skall påpekas, att elden i sig spelade en viktig roll i antikens Olympia, där den ständigt brann på Hestias (härdens) altare i prytaneion eller stadshuset. Emellertid hade ceremonin med de chiton- eller mantelklädda prästinnorna som tänder den olympiska elden ingen motsvarighet i antiken. Att elden tänds på just Heras altare, beror på att Zeus altare inte finns kvar i sin antika form. Det bestod av aska från de offerdjur som bränts till guden. Resterna av detta altare menar utgrävarna sig ha identifierat i ett kulturlager i området mellan Zeus och Heras tempel. Den olympiska elden tändes för första gången i Olympia inför olympiaden i Berlin 1936 och var då naturligtvis en medvetet politisk handling, men elden har blivit en symbolisk länk mellan de antika och de moderna spelen.

Redan på hösten 2003 tände man elden inför 2004 års spel. Det skedde i så god tid för att den skulle kunna färdas genom hela Grekland, innan den till slut tändes på det Olympiska stadion i Athen. Anläggningen hade genomgått kostsamma reparationer och försetts med ett spektakulärt tak av Santiago Calatrava (Fig. 1). Eldens färd till Greklands alla hörn band samman alla delar av Grekland och alla greker. Återigen är symboliken uppenbar och syftar på, att härolder sändes ut från antikens Olympia till alla områden bebodda av greker för att kungöra, att spelen skulle äga rum och gudsfred råda både före och efter spelen, så att alla som färdades till och från Olympia skulle kunna göra så i säkerhet. Inför spelen 2004 vädjade den grekiska regeringen om fred, en påminnelse om det som skedde i antiken.

I antikens Athen ägde visserligen också idrottstävlingar rum, de s.k. panathenéerna, men olympiska spel hade inget med staden att göra. Propagandamässigt var detta ett problem, som man löste genom att föreslå, att en olympisk gren skulle äga rum på det antika stadion i Olympia självt. Men antika monument kan inte brukas hur som helst. Liksom i fallet med de årligen återkommande festivalerna i antika teatrar, måste ett dylikt förslag behandlas av det Centrala Arkeologiska Rådet. Arkeologerna protesterade kraftfullt, men det hjälpte föga. För att begränsa slitaget på den antika anläggningen skulle enligt förslaget kultstötningen ske i Olympia. Det ironiska är naturligtvis, att det aldrig tävlades i kula i antikens Olympia. På samma sätt som man på detta sätt knöt an till de olympiska spelens ursprung, var det viktigt för organisatörerna att knyta an spelen till det Panatheneiska stadion i Athen, som byggdes till olympiska spelen 1896. Detta moderna stadion ligger dessutom ovanpå det antika stadion, som uppfördes vid mitten av 100-talet e.Kr. av

Fig. 1. Det Olympiska stadion fick ett spektakulärt tak designat av Santiago Calatrava (Foto: Berit Wells 2004).

en av stadens mecenater, Herodes Atticus. Det Panatheneiska stadion blev arena för bågskytten och det utgjorde även slutmålet för maratonloppet (Fig. 2).

Förberedelserna inför OS 2004

De flesta som besökte Athen under de olympiska spelen trodde nog, att staden fått både flygplats och en väl fungerande och dessutom vacker tunnelbana på grund av att Grekland tilldelats spelen 2004. Så var dock icke fallet. Dessa projekt hade länge legat på ritbordet och det var snarare så, att de var en förutsättning för att landet skulle få spelen. Tunnelbanan invigdes i början

Fig. 2. Det Panatheneiska stadion är anläggningen från 1896 byggd ovanpå ett antikt stadion. Här tjänar det som målgång för marathonsloppet 2004 (Foto: Berit Wells 2004).

av år 2000 och flygplatsen stod klar på våren 2003. Emellertid ställdes krav på en förbättrad infrastruktur i och med att Athen fick spelen. Så byggdes ringvägen runt Athen och spårvägen ner till kusten. Därutöver fick många arkeologiska platser och museer ett rejält ansiktslyft. Den som i dag besöker Athen upplever det som en i grunden förändrad stad i jämförelse med hur den såg ut på 1990-talet. Till detta bidrar naturligtvis tunnelbanan i allra högsta grad, men ett annat projekt förtjänar att nämnas: det som gick under beteckningen Förenandet av de arkeologiska platserna och som innebar att de hårt trafikerade gatorna Dionysiou Areopagitou och Apostolou Pavlou, som begränsar Akropolis i söder respektive väster gjordes om till gågator (Fig. 3).

Fig. 3. I februari 2005 såg byggplatsen för det nya Akropolismuseet ut så här uppifrån Akropolisklippan. I förgrunden ligger Dionysosteatern och i centrum av bilden gågatan Dionysiou Areopagitou. Bortom den skymtar första våningen av museet. Mellan det och gatan ligger två K-märkta hus, i hörnet till Mitseongatan. Dessa hus hotas nu (sommaren 2007) av rivning, eftersom de delvis skymmer Akropolisklippan från museet. En viktig förutsättning under planeringen av detta var annars, att dessa tidstypiska hus från 1930-talet skulle bevaras (Foto: Berit Wells 2005).

Även detta projekt låg länge på ritbordet och ursprungligen var tanken att den arkeologiska park man på detta sätt ville skapa, skulle ta sin början vid det Panatheneiska stadion i öster och omfatta området med templet till den olympiske Zeus, Akropolis, det antika torget Agora, och så Kerameikos, den antika begravningsplatsen i nordväst. När projektet väl genomfördes blev man tvungen att lämna stadion och Zeus-templet utanför

– att bygga om den stora genomfartsleden Amalias ansågs för problematiskt och kostsamt – men resten av planerna genomfördes och så blev centrum i den antika staden ett område, där atenare och besökare i dag flanerar i en oas av träd och andra växter, som tillhör den inhemska floran.

Allt som planerats inför OS blev emellertid inte färdigt. Det mest iögonenfallande av dessa oavslutade projekt är det nya Akropolismuseet. Så sent som ett halvår före spelen vidhöll den dåvarande grekiske kulturministern, att museet skulle stå klart till OS, men vem som helst kunde se på byggplatsen, att detta skulle vara en omöjlighet. Inte ens grunden till byggnaden stod klar. Nu skall i rättvisans namn sägas, att byggandet varit kantat av många problem. Exproprieringen av de bostadshus, som låg på tomten för det nya museet var inte avslutad. De boende ville inte flytta och överklagade exproprieringsbesluten i domstol. Byggentreprenören lovade mer än den kunde hålla och bygget försenades. Att museet inte blev klart i tid för olympiaden var en stor prestigeförlust för det sedan länge regerande politiska partiet PASOK, som avlöstes av Ny Demokrati i april 2004, alltså endast några månader, innan spelen invigdes.

Med ny entreprenör och efter segslitna domstolsärenden står byggnaden nu slutligen klar, tre år efter de olympiska spelen. Den är en koloss i glas och betong, ritad av den schweiziske arkitekten Bernhard Tschumi och realiserad i samarbete med den grekiske arkitekten Michalis Fotiades. Den översta våningen, som öppnar sig som ett fönster mot Akropolisklippan, är orienterad efter Parthenon och även dimensionerad efter templet. Här skall skulpturerna från templet ställas ut, så att de åtminstone visuellt får en nära relation till den byggnad de en gång smyckade. Haken är naturligtvis att de flesta skulpturerna i dag finns på British

Museum och att man i skrivande stund från det hållet inte är intresserade av att återlämna dem. Men det politiska spelet kring museet är inte avslutat så länge som inte frågan om de s.k. Elgin Marbles är avgjord. Frågan om huruvida parthenonskulpturerna kommer att återvända till Grekland är en brännande politisk fråga (Greklands kulturministerium hemsida; Nya Akropolis-museet hemsida).

Invigningsceremonin

Invigningen av spelen sågs av miljontals människor över hela världen. Den var uppbyggd som en kavalkad över Greklands historia, där betoningen låg på antiken. Scenografin hade gjorts av Dimitris Pappaioánnou, som inledde med en skildring av människans utveckling från djur till människa utifrån kentauren (Fig. 4), detta naturväsen, både djur och människa, vars mytologiska historia förlorar sig i övergångstiden mellan förhistorisk och historisk tid. Vi känner inte till det grekiska ordet *kéntauros* ursprung och vet alltså inte vad det betyder. I den grekiska mytologin bor kentaurena mellan bergen Pelion och Ossa i Thessalien i centrala Grekland och är mest kända för sitt vindrickande, sitt dåliga ölsinne och sin benägenhet att röva bort andras kvinnor. Endast två kentaureer var vänligt sinnade mot människorna. Den mest kände av dem var Cheiron, som var läkare men också hjälten Akilleus lärare.

Människans utveckling från naturväsen till kulturvarelse illustrerades i en procession av bilder ur konsten med början på de förhistoriska Cykladerna och Kreta. Lika färgrika som bilderna var i förhistorisk tid, lika marmorvita blev de i historisk tid. De framstod som skuggor av det de en gång var, lika winckelmanskt

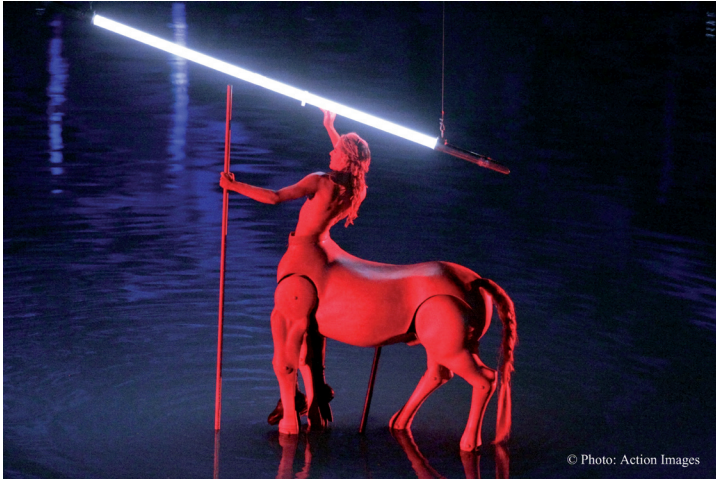

Fig. 4. Kentauren i Dimitris Papaioánnous tappning från invigningsceremonin till de olympiska spelen i Athen 2004 (Foto: Actionimages, Athen).

vita, som vi en gång fick lära oss, att den grekiska skulpturen var och där vi sedan fått lära om. Att färglägga antiken anses av många fortfarande inte politiskt korrekt.

I den historiska kavalkaden ingick bland annat en bild av det vi kallar kentaumachin, dvs. striden mellan kentaurer och lapither. Denna strid utbröt mellan kentaurer och lapither, när kentaureerna druckit sig berusade vid lapitherkungens bröllop och försökte våldföra sig på lapitherkvinnorna. Strider av detta slag förlagda i myten eller till förhistorisk tid (såsom striden mellan greker och trojaner) används i bildkonsten för att illustrera grekernas segrar över sina fiender eller grekernas överlägsenhet över barbarerna och kulturens seger över den vilda naturen. Det är ingen tillfällighet att striden mellan kentaurer och lapither finns med på Parthenon, som är monumentet framför andra

över grekernas, och framför allt, atenarnas seger över perserna, kulturens seger över det vilda och det främmande. Vid invigningsceremonin till spelen gick säkert inte symboliken grekerna förbi: striden om återlämnandet av skulpturerna från Parthenon kommer att vinnas precis så som lapitherna betvingade de vilda kentaureerna. På samma sätt som invigningsceremonin till de olympiska spelen gestaltade människans överlägsenhet över naturen, blir det nya Akropolismuseet en symbol för det rättmätiga i kravet på ett återlämnande av Elgin Marbles. Om detta sker eller inte får framtiden utvisa.

Slutord

Vi har sett, hur Grekland under de olympiska spelen i Athen 2004 använde de antika monumenten som arenor för en del av tävlingarna, men det torde även ha framgått, hur det antika arvet utnyttjades propagandamässigt. Att det antika arvet politiserats är särskilt tydligt i frågan om repatrieringen av parthenonskulpturerna, de s.k. Elgin Marbles.

I början av juli stängdes museet uppe på Akropolisklippan och i september skall enligt uppgift, flytten av skulpturerna till det nya museet påbörjas. Man hoppas att kunna öppna det nya museet under 2009.

Referenser

- Brommer, F. 1911 (1982). *Die Parthenon-Skulpturen: Metopen, Fries, Giebel, Kultbild*. Mainz am Rhein: Zabern.
- Mallwitz, A. 1972. *Olympia und seine Bauten*. München: Prestel.
- Miller, S.G. 2004. *Ancient athletics*. New Haven & London: Yale University Press.

Internet

Greklands kulturministerium hemsida. <http://www.culture.gr>

Besökt den 10 nov 2008

Nya Akropolismuseet hemsida. <http://newacropolismuseum.gr>

Besökt den 10 nov 2008

Arkeologi – när resan är målet

Cornelius Holtorf

I diskussioner om arkeologins roll i samhället glömmar man ibland bort att det rör sig inte bara om en teoretisk utan även om en empirisk fråga. Arkeologer är ofta ivrigare att dra upp riktlinjer för vad arkeologin *borde* uträtta, än bra på att beskriva vilken funktion deras område och ämne redan fyller i dagens samhälle. Status quo behöver inte alltid vara av ondo. Man kan dra mycken lärdom av att seriöst begrunda hur vår samtid betraktar och använder sig av arkeologiska teman och bilder. Kanske är det inte arkeologin som förändrar samhället utan snarare samhället som förändrar arkeologin!

I denna uppsats hävdar jag sålunda att arkeologi utanför universiteten inte är någon akademisk disciplin och därför inte heller skall uppfattas som sådan. Istället har arkeologi kommit att bli ett starkt varumärke i vårt samhälle, ett varumärke som gör sig gällande i många sammanhang, från Hollywoodsuccéer (Indiana Jones) till populär skön- och facklitteratur (Jean Auel, C. W. Ceram), från reklamkampanjer till dataspel (Lara Croft), och från kulturturism till rollspel och att återuppleva det förflutna (Medeltidsveckan). Folk älskar arkeologi och dess varumärke i alla dess olika yttringar.

Utanför den akademiska världen handlar arkeologi om spän-

Fig. 1. Teckning: Quentin Drew.

nande och äventyrlig forskning, den utlovar lösningen på forntida mysterier, emellanåt tangerande den övernaturliga sfären, men den handlar också om att omsorgsfullt vårda en knapp resurs. Inom populärkulturen är arkeologen en kompetent och påhittig hjälte och förebild som ansvarsfullt tjänar samhällets och mänsklighetens bästa genom en varsam förvaltning av kulturarvet och ibland också genom viktiga uppenbarelser. Dessutom ses arkeologi som portalen till en drömvärld kretsande kring kulturellt ursprung, primitiva samhällen och forntida civilisationer jorden runt. Att sysselsätta sig med samtliga eller något av dessa teman

är allmänt omtyckt och uppskattat. I själva verket förbättrar alltså arkeologin människors liv. När allt kommer omkring är det, i Dröm- eller Upplevelsesamhället, de historier vi berättar för oss själva som utmärker oss och gör livet värt att leva (Schulze 1993; Jensen 1999).

Det finns vissa historier om arkeologi som är särskilt inflytelserika inom populärkulturen (Holtorf 2004). Även om arkeologer själva kan ha en annan syn på sitt ämne, är dessa historier starkt förknippade med bilden av arkeologi hos allmänheten. Arkeologi må vara en akademisk disciplin men är i ännu högre grad ett allmänt vedertaget, positivt värderat och väl underbyggt varumärke (Holtorf 2007). Detta varumärke kretsar kring äventyr, mysterium, uppenbarelse och vård. Det används för att sälja biobiljetter, böcker, videor, semestrar, dataspel, leksaker etc.

Arkeologin berättar äventyrshistorier

Arkeologi har kommit att stå för ett utforskande, innefattande resor till exotiska platser, strapatser ute på fältet, oväntade prövningar och faror, följt av spektakulära upptäckter, återfinnande av skatter och den rättrådige hjältens lyckosamma hemkomst. Det här är de grundläggande dragen i äventyrsberättelsers upplägg.

I arkeologiska äventyrsberättelser är arkeologen en kompromisslös äventyrare och upptäcktsresande som erövrar forntida platser och artefakter och blir välförtjänt belönad för att flytta fram gränserna för vår kunskap om det förgångna. De fyra existerande Indiana Jonesfilmerna (*Jakten på den försvunna skatten*, 1981; *Indiana Jones och de fördömdas tempel*, 1984; *Indiana Jones och det sista korståget*, 1989; *Indiana Jones och kristalldöds skallens rike*, 2008) skapade av Georg Lucas och Steven Spielberg är hu-

Scener du aldrig får se på bio: Nummer 7 Lara Croft ägnar sig åt arkeologi

Fig. 2. Teckning: Quentin Drew.

vudsakligen action/äventyrsfilmer. Deras arkeologhjälte, Indiana Jones, är fortfarande den mest allmänt kända och mest etablerade bilden av en arkeolog. Under 1990-talet fick Indy sällskap inom populärkulturen av den arkeologiska actionhjältinnan Lara Croft. Hon kan beskrivas som en blandning av Indiana Jones, James Bond och Pamela Anderson. Efter att först ha varit populär som en rollfigur i en serie mycket framgångsrika dataspel uppträdde Lara som stjärna i två dundersuccéer på film (*Lara*

Croft: Tomb Raider 2001; *The Cradle of Life*, 2003). Genom hela populärkulturen förknippas arkeologi starkt med äventyr och vice versa. Sålunda konstaterade *Kilroy Resemagasin för äventyrslystna* (4/2005) att ”alla äventyrarens förebild är förstås arkeologen Indiana Jones, som byter sitt vanliga liv i kostym mot piska, hatt och våldsamma hästritter ... I dag kan de flesta av oss uppleva någon form av reseäventyr. På tio timmar kan du komma till andra sidan jorden.”

Till och med arkeologer själva tycker om att berätta äventyrshistorier. Till exempel skrev Göran Burenhult en serie TV-program och böcker om sin forskning både i Sverige och på paradislänkande öar i Stilla Havet. Ofta medförde hans undersökningar turer med landrover och helikopter såväl som kryssningar ombord på hans yacht. Iklädd plagg i kolonialstil framträder Burenhult i sina filmer som den vite upptäcktsresanden som dokumenterar ”primitiva” folks byggnadskonst och försörjningsstrategier liksom deras ceremonier och ritualer. Så hävdas också på en av böckernas skyddsomslag (Burenhult 1986) att ”Att vara arkeolog är precis lika spännande som det låter – åtminstone om man arbetar som Göran Burenhult. Om man är en upptäcktsresande i främmande kulturer ...”

Arkeologin berättar detektivhistorier

Arkeologer har länge betraktats – och betraktat sig själva – som yrkesdetektiver med det förgångna som arbetsfält. De löser outgrundliga mysterier och avslöjar forntida hemligheter. Liksom inom forensisk vetenskap och kriminologi stödjer sig arkeologin på fysiska bevis som noggrant dokumenterats och detaljgranskats med hjälp av avancerad teknologi för att finna ledtrådar

Fig. 3. Teckning: Quentin Drew.

till vad som verkligen ägt rum på undersökningsplatsen. Det är inte för intet som Agatha Christies Hercule Poirot är tydligt inspirerad av arkeologisk metodologi. Många andra författare har också sett likheterna mellan arkeologi och detektivarbete. I *Caesars örn* beskriver till exempel Jan Mårtenson hobbydetektiven Johan Homans efterforskningar på Gotland parallellt med ett arkeologteams undersökningar. På samma sätt lånar många arkeologiska TV-dokumentärer detektivstilsgenren för att berätta sina historier. Även barnlitteratur och serier begagnar sig av föreställningen om arkelogen som gräver upp saker och sedan måste lista ut vad det är för någonting. Ett gott exempel är Carin och Stina Wirséns bilderbok *Rut & Knut gräver ut* (2000), där de två små huvudpersonerna hittar alla möjliga slags ben och föremål som de till slut använder till att bygga ett sjörövarfartyg av. En

lysende bok för äldre barn (och vuxna!) är David Macaulays (1979) redogörelse för utgrävningarna vid *Motel of the Mysteries*. Här återupptäcks år 4022 en ruin av ett motell från sent nittonhundratals av den medelmåttige amatörarkeologen Howard Carson. Platsen visar sig förvisso uppenbara ”förunderliga ting” om en mystisk försvunnen civilisation.

Ett specialfall inom detektivkategorin utgörs av den lärde fornforskaren, vanligen en äldre, manlig professor med glasögon och skägg, tämligen trist men inte alltid oattraktiv, en aning världsfrånvärd men besatt av sin forskning – som han betraktar som ett stort pussel. Denne forskare bringar liksom detektiven ljus där mörker rått, han löser akademiska mysterier genom sin förmåga till noggrann observation, strikt logik, väldig kunskap samt en smula intuition i kritiska ögonblick. Indiana Jones far, professor Henry Jones, är stöpt exakt i denna form.

Även om vetenskapsmän ibland kan vara underliga, så betraktas de i allmänhet som välvilliga och oförargliga, precis som detektiverna. De två ganska bisarra arkeologerna Ansgar och Loke till exempel, som uppträder som ett stående inslag i den danska TV-komedin Wulff & Morgenthaler (<http://www.dr.dk/wulffmorgenthaler>) gräver i evighet ut samma plats, bär anorak, står med hemska frisyrer och ordar om kvinnor och sex.

Arkeologin berättar historier om uppenbarelsen

Ett annat särdrag hos populärarkeologin är förekomsten av sensationella uppenbarelsen. Den grundläggande idén är att en häpnadsväckande upptäckt görs i slutet av en äventyrs- eller detektivhistoria, en upptäckt som uppklarar en sanning som är betydelsefull och viktig för alla människor. Skälet till att ar-

Fig. 4. Teckning: Quentin Drew.

keologer skulle ha speciellt tillträde till djupa sanningar står att finna bortom deras förmåga att lösa mysterier och gräva fram skatter. I *Jakten på den försvunna skatten* försöker Indiana Jones återfinna Förbundsarkens som man tror fortfarande skall rymma tio Guds bud. I *Det sista korståget* letar han tillsammans med sin far efter ingenting mindre än den heliga Graal. Likaledes hjälper hjältinnan Lara Crofts arkeologiska sakkunskap henne direkt att rädda världen från ett överhängande hot om förintelse av ondskefulla fiender.

Man träffar alltså ofta på arkeologen som en potentiell frälsare, ibland påminnande om en siare eller messiasgestalt, vars uppenbarelsen upplyser våra vardagsliv och till och med kan rädda oss från en nära förestående undergång. Göran Burenhult (t.ex. 1986:10) gjorde stor sak av möjligheten att dra lärdom av primitiva samhällen för att bättre kunna hantera framtida utmaningar i fråga om mänsklighetens strävan att överleva. Andra viktiga uppenbarelsen speglas i tidningsartiklar med rubriker som ”Norbotten mångkulturellt redan för 10 000 år sedan” (*Norrländska Socialdemokraten*, 19 september 2003) eller ”Göteborgarna är egentligen tyskar” (*Aftonbladet*, 19 oktober 2002).

Försåvitt det är möjligt att väcka såväl förlorade civilisationer som de döda till liv och få forntida artefakter att tala till oss, inlåter sig arkeologin med det övernaturliga och åstadkommer till synes verkliga mirakler. När man överskridit en viss gräns i röjandet av hemligheter finns det emellertid en risk för att det förflutna hämnas. Som *Mumie*-filmerna och talrika romaner och äventyrsspel suggestivt åskådliggör, kan den skrupelfrie arkeologen som stör de dödas frid och tvångsmässigt traktar efter att återerövra forntida kulturers hemligheter bli tvungen att konfronteras med de mäktiga krafter som vaktar dem. Föga förvånande åtnjuter denna metafysiska dimension hos arkeologin ett ansenligt allmänt intresse. Arkeologi kan utöva något av samma lockelse som flygande tefat, skräckfilmer eller *Arkiv X*. För dem alla gäller att du, när du har att göra med okända mysterier, kan förvänta dig en del (obehagliga) överraskningar.

Arkeologin berättar historier om att vårda fornlämningar

Uppdragsarkeologi och kulturarvsförvaltning har genomgripande förändrat den professionella arkeologin under senare år. En ny historia berättas, som kretsar kring arkeologer som förvaltar forntida platser och fynd och vårdar sällsynta och icke-förnyelsebara tillgångar. I allt högre grad är arkeologen i samhället en omvårdande specialist som med begränsad tid och begränsade resurser till sitt förfogande, till gagn för alla, försöker rädda värdefulla arkeologiska platser och artefakter, samt den historiska information dessa besitter, undan förfall eller förstörelse. Dessa professionella räddare, som förbundet sig att arbeta enligt etiska principer, bekämpar också gravplundring (à la Lara Croft) och den illegala handeln med fornminnen. Allmänheten hyser en stor fascination för arkeologer som vårdar sig om forntida platser som är i farozonen. Numera rapporterar tidningarna även när ingenting behöver gå till spillo eftersom ingenting påträffats. En rubrik löd: ”Inga arkeologiska fynd där riksväg 29 ska gå” (*Blekinge Läns Tidning*, 2 oktober 2002). Uppdragsarkeologins hållning skiljer sig fundamentalt från den som förknippas med arkeologiska berättelser om äventyr, mysterier eller uppenbarelser.

”Företag som sysslar med uppdragsarkeologi får betalt för att INTE hitta någonting. Om de händelsevis ändå skulle träffa på någonting gäller att ju snabbare de kan gräva upp det, desto mindre behöver de betala fältarbetarna och desto mer pengar kan de tjäna. Därför ligger det i uppdragsarkeologens intresse att inte hitta någonting. Ibland kan de naturligtvis inte rå för det, utan finner något i alla fall. Det är upprörande, men sånt är livet.” (Pachinko 1997: 99-100).

Fig. 5. Strip från seriemagasinet *Tumac* 1981 (teckning: Jesús Blasco).

Några slutsatser beträffande arkeologi och samhälle

Dessa historier förknippas idag med arkeologi i hela västvärlden. Hur olika de än kan verka, har de ändå några viktiga gemensamma drag. Först och främst tar ingen av dessa fyra typer av berättelser själva det förflutna på något större allvar. För det mesta skildras inte arkeologer i förhållande till sin verkliga förmåga att ta reda på vad som hände i det förflutna, utan med hänsyn till vissa andra kvaliteter hos deras arbete. Dessa kvaliteter kan vara det arkeologiska fältarbetets äventyrliga karaktär, den spännande, detektivstilsliknande forskningen som leder till lösningen av historiska mysterier, hoppet om stora upptäckter som kan uppenbara viktiga sanningar och den ansvarsfulla vården av ett ömtåligt arkeologiskt arv, utförd av utbildade fackmän.

Således är inte de verkliga resultaten av det arkeologiska arbetet speciellt betydelsefulla i någon av de fyra historierna. Det är

Fig. 6. Teckning: Quentin Drew.

som om varje specifik historisk upplysning eller tolkning av det förflutna endast har betydelse i den mån den bidrar till något av dessa fyra teman, dvs. gör äventyret mer äventyrligt, mysteriet mer (eller mindre) mystiskt, uppenbarelsen mer uppenbarande och vården mer vårdande. Det som väger tyngst i samhället är processen att *hålla på med* arkeologi. Precis som en äventyrsberättelse inte står och faller med exakt vad hjälten uträttar, är

en detektivhistoria inte helt avhängig av vad lösningen på fallet slutligen blir. En stor upptäckt är inte mer eller mindre stor beroende på vad den faktiskt uppenbarar och professionell vård av det arkeologiska kulturarvet handlar inte om någon enstaka plats eller artefakt. I vart och ett av fallen är resan målet. Arkeologin är populär och av betydelse i samhället eftersom den utlovar:

- äventyr på fältet
- kringelkrokar på väg mot en lösning av ett mysterium
- avslöjande upptäckter
- vård av en synbarligen icke-förnyelsebar resurs.

Följande bör man ha i minnet närhelst arkeologer diskuterar sitt ämnes roll och funktion i samhället: alltsomoftast handlar arkeologi om någonting annat än vad det utger sig för att göra. De facto handlar arkeologi mindre om att lära känna det förflutna än om att upptäcka, studera och vårda det förflutnas lämningar. I detta avseende är arkeologi ett mycket demokratiskt ämne. Envar borde inbjudas att delta.

Efterord om *Utgrävorna*

Sveriges Televisions serie *Utgrävorna* (2005) presenterar ett team med yrkesarkeologer, ledda av Jonna Ulin, som gräver upp lämningar från nittonhundratalet på platser i hela Sverige. Tillsammans med muntliga redogörelser och samtida fotografier används de upptäckta artefakterna som redskap för att väcka minnen av vanliga svenskar. Till skillnad från Burenhults exotiska äventyr handlar den här senaste svenska TV-arkeologisatsningen om att vända tillbaka till allas vårt förflutna. Arkeologerna i program-

met är inte så mycket experter som underlättare för historiska minnen att få göra sig hörda.

En del kritiker har hävdad att serien brister när det gäller den arkeologiska aspekten eftersom vi får lära oss så lite om det förflutna av de fynd och skatter som påträffats. Mot bakgrund av mitt tidigare resonemang skulle jag snarare vilja säga att den här serien är speciellt betecknande för arkeologins roll i nutidssamhället. Även om *Utgrävarna* inte följer den sedvanliga genreindelningen med arkeologiska äventyrs-, detektiv- och vårdhistorier finns det anspelningar på äventyr, mysterium, ansvarsfull vård och framför allt på uppenbarande av nya rön i varje avsnitt. Varje program tilldrar sig på en mer eller mindre exotisk plats i Sverige. Vi får ett mysterium i fråga om vad som kan ha hänt och var. Vi får en känsla av ansvarstagande när vi får veta att användandet av metalldetektorn som sågs i programmet, kräver ett tillstånd. Upptäckterna är knappast avslöjande i sig själva utan tjänar som medel för att stimulera andra att erinra sig/minnas/återupprätta. Allt som allt får man aldrig känslan av någon slutpunkt efter utförd gärning i betydelsen av ”nu vet vi vad som hände här”. Istället får vi intrycket att engagemanget i det förflutna genom människorna som en gång bebodde dessa platser kommer att fortsätta. Resan är målet. De fantastiska stadiga tittarsiffrorna på över tjugo och ibland mer än trettio procent av marknadsandelarna tycks vittna om att serien träffat rätt.

Noter

En del av den forskning som presenteras i denna artikel utfördes medan jag uppbar EU-kommissionens Marie Curie-stipendium vid Riksantikvarieämbetet i Stockholm, Sverige. Alla framlagda

åsikter som inte direkt tillskrivits någon annan är dock helt och hållet mina egna.

Figur 5 kommer från seriemagasinet *Tumac* (1981), tecknad av Jesús Blasco och återgiven med tillstånd av Egmont Kärnan AB. Alla andra illustrationer är gjorda av Quentin Drew och jag är tacksam för hans tillstånd att återge dem här.

Översättning från engelskan: Cecilia Hansson

Referenser

- Burenhult, G. 1986. *Speglingar av det förflutna*. Höganäs: Bra Böcker.
- Holtorf, C. 2004. Arkeologi som äventyr. *META* 2004/3, 19-25.
- Holtorf, C. 2007. *Archaeology is a brand! The Meaning of Archaeology in Contemporary Popular Culture*. Oxford: Archaeopress.
- Jensen, R. 1999. *The Dream Society. How the coming shift from information to imagination will transform your business*. New York: McGraw-Hill.
- Jersild, P. C. (2003) *De ondas kloster*. Stockholm: Bonniers.
- Macaulay, D. 1979. *The Motel of the Mysteries*. Boston: Houghton Mifflin.
- Mårtenson, J. 1996. *Caesars örn*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Pachinko, J. 1997. *Swamp!* Berkeley: Superstition Street Press.
- Schulze, G. 1993. *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. 3 uppl. Frankfurt and New York: Campus.
- Wirsén, C. & S. Wirsén. 2000. *Rut & Knut gräver ut*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Författarpresentation

Mats Engström, antikvarie, Kulturhistoriska museet i Lund
mats.engstrom@kulturen.com

Cornelius Holtorf, docent, Humanvetenskapliga institutionen, Högskolan i Kalmar.
cornelius.holtorf@hik.se

Anders Högberg, doktorand, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet och antikvarie, Malmö Museer.
anders.hogberg@malmo.se

Kristina Jennbert, docent, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet
Kristina.Jennbert@ark.lu.se

Bodil Petersson, forskarassistent, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet
Bodil.Petersson@ark.lu.se

Berit Wells, docent, Svenska Institutet i Athen
berit.wells@sia.gr

Jes Wienberg, professor, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet
Jes.Wienberg@ark.lu.se

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Vid Lunds universitet kan du läsa fyra spännande arkeologiämnen som studerar människor och kulturer från istiden fram till idag, främst i Norden och Europa men med globala utblickar. Hur kan vi veta något om det förflutna? Vilka frågor ställer vi? Vilken roll har arkeologin i dagens samhälle?

ARKEOLOGI

Här studerar du människor och kulturer från istiden till vikingatiden i Norden och Europa med utgångspunkt från materiell kultur.

HISTORISK ARKEOLOGI

Här studerar du människor och kulturer från medeltiden till industrialiseringen i Norden och Europa med utgångspunkt från materiell kultur och skriftliga källor.

HISTORISK OSTEOLOGI

Här studerar du människor och djur med utgångspunkt från analyser av nutida och forntida skelettmaterial.

ANTIKENS KULTUR OCH SAMHÄLLSLIV

Här studerar du de antika kulturerna i Medelhavsområdet med utgångspunkt i antika skrifter och materiell kultur.

Vi finns på Archaeologicum i Lund, www.ark.lu.se

Series altera in 8°

1. ERIK CINTHIO, *Lunds domkyrka under romansk tid*. 1957.
2. MATS P. MALMER, *Jungneolitische Studien*. 1962.
3. MATS P. MALMER, *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria*. 1963.
4. BRITAS MALMER, *Nordiska mynt före år 1000*. 1966.
5. EGON THUN, *Medieval Tommarp*. 1967.
6. GAD RAUSING, *The Bow*. 1967
7. MÄRTA STRÖMBERG, *Der Dolmen Trollasten in St. Köpinge, Schonen*. 1968.
8. BERTA STJERNQUIST, *Beiträge zum Studium von bronzezeitlichen Siedlungen*. 1969.
9. MÄRTA STRÖMBERG, *Die Megalithgräber von Hagestad*. 1971.
10. MÄRTA STRÖMBERG, *Studien zu einem Gräberfeld in Löderup*. 1975.
11. RIKARD HOLMBERG, *Den skånska öresundskustens medeltid*. 1977.
12. LARS LARSSON, *Ageröd V. An Atlantic Bog Site in Central Scania*. 1983.
13. ANDERS ANDRÉN, *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. 1985.
14. INGER HÅKANSSON, *Skånes gravfynd från äldre bronsålder som källa till studiet av Social struktur*. 1985.
15. ELISABETH HERNER, *Profession med tradition. Teknisk-kvalitativ analys av den äldre bronsålderns spiralornamentik, dess central- och lokalproduktion*. 1987.
16. TRADE AND EXCHANGE IN PREHISTORY. *Studies in honour of Berta Stjernquist*. 1988
17. BOZENA WYSZOMIRSKA, *Ekonomisk stabilitet vid kusten. Nymölla III. En tidigneolitisk bosättning med fångstekonomi i nordöstra Skåne*. 1988.
18. MATS G. LARSSON *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senviikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta förnlämningarna*. 1990.
19. TOVE HJØRUNGDAL, *Det skjulte kjønn. Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på en jernalderkontekst*. 1991.
20. REGIONS AND REFLECTIONS. *In Honour of Märta Strömberg*. 1991.
21. JOHN TROENG, *Worldwide chronology of fifty-three prehistoric innovations*. 1993.
22. ANNE CARLIE, *På arkeologins bakgård. En bebyggelsearkeologisk undersökning i norra Skånes inland baserad på synliga gravar*. 1994.

23. PER KARSTEN, *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. 1994.
24. *The earliest settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*. (Ed.) L. Larsson. 1995.
25. BIRGITTA HÅRDH, *Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study*. 1996.
26. MATS G LARSSON, *Från stormannagård till Bondby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid*. 1997.
27. MÄRIT GAIMSTER, *Vendel period bracteates on Gotland. On the significance of Germanic art*. 1998.
28. *Centrala platser – Centrala frågor*. (Ed.) L. Larsson. 1998.
29. LENNART CARLIE, *Bebyggelsens mångfald. En studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor*. 1999.
30. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. (Ed.) B. Hårdh. 1999.
31. *Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology*. 2000.
32. ELISABETH RUDEBECK, *Tilling nature – harvesting culture. Exploring images of the human being in the transition to agriculture*. 2000.
33. BO KNARRSTRÖM, *Flinta i sydvästra Skåne. En diakron studie av råmaterial, produktion och funktion med fokus på boplatsteknologi och metalltida flintutnyttande*. 2000.
34. *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. (Ed.) B. Hårdh. 2001.
35. PÅVEL NICKLASSON, *Strävsamma bönder och sturska stormän. Stafsinge och Halland från bronsålder till medeltid*. 2001.
36. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport*. 2001.
37. *Bilder av bronsåldern. Ett seminarium om forntida kommunikation*. (Ed.) J. Goldhahn. 2001.
38. BERTIL HELGESSON, *Järnålderns Skåne. Sambälle, centra och regioner*. 2002.
39. *Central places in the migration and merovingian periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium*. (Eds. B. Hårdh & L. Larsson. 2002.
40. *Centrality – Regionality. The social structure of southern Sweden during the Iron Age*. (Eds.) B. Hårdh & L. Larsson. 2003.
41. *Landskapsarkeologi och tidig medeltid – några exempel från södra Sverige*. (Eds.) M. Anglert & J. Thomasson. 2003.
42. MAGNUS ANDERSSON, *Skapa plats i landskapet. Tidig- och mellan-neolitiska samhällen utmed två västskånska dalgångar*. 2003.

43. FREDRIK SVANBERG, *Decolonizing the Viking Age I*. 2003.
44. BJÖRN NILSSON, *Tingens och tankarnas landskap. Försök I natur-umgängets arkeologi med exempel ur Blekinges och Smålands förflutna*. 2003.
45. *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*. (Ed.) B. Hårdh. 2003.
46. LIV NILSSON, *Embodied rituals & ritualized bodies. Tracing ritual practices in late Mesolithic burials*. 2003.
47. ANNA GRÖHN, *Positioning the Bronze Age. In social theory and research context*. 2004.
48. *Continuity for centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. (Ed. Lars Larsson) 2004.
49. PETER SKOGLUND, *Vardagens landskap. Lokala perspektiv på bronsålderns materiella kultur*. 2005.
50. PÅVEL NICKLASSON, *En vit fläck på kartan. Norra Småland under bronsålder och järnålder*. 2005.
51. OLA MAGNELL, *Tracking wild Boar and Hunters. Osteology of wild Boar in Mesolithic South Scaandinavia*. 2005.
52. LARS LARSSON & ILGA ZAGORSKA, *Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejneki cemetery and environment, northern Latvia*. 2006
53. *Arkeologi och identitet*. (Red. B. Petersson & P. Skoglund). 2008
54. TOM CARLSSON, *Mesolitiska möten. Strandvägen, en senmesolitisk boplats vid Motala ström*. 2007
55. TOM CARLSSON, *Where the river bends under the boughs of trees*. 2008.
56. MIKAEL DAHLGREN, *Stilla flyter Maas. Senromersk strategi och logistik i den arkeologiska rekonstruktionen*. 2008.
57. PÅVEL NICKLASSON, *Det lilla landet Vista*. 2008.
58. ARKEOLOGI OCH SAMHÄLLE. (Red. B. Petersson, K. Jennbert & C. Holtorf.) 2009.